

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

**РАСЕЉАВАЊЕ КОЛОНИСТА ИЗ БАЧКЕ И БАРАЊЕ ЗА
ВРЕМЕ МАЂАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944**

Дипломски рад

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Никола Пушкаров ИС 12/20

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	3
1. КОЛОНИЗАЦИЈА.....	5
1.1. Рани колонизациони покрети у Бачкој и Барањи.....	5
1.2. Аграрна реформа и колонизација у југословенској краљевини.....	12
1.3. Преглед колонистичких насеља у Бачкој и Барањи.....	22
2. ОКУПАЦИЈА.....	31
2.1. Априлски рат и улазак мађарске војске.....	31
2.2. Окупаторска управа у Бачкој и Барањи.....	40
3. ДЕПОРТАЦИЈА.....	46
3.1. Депортација досељеничког становништва са окупираног подручја.....	46
3.2. Насељавање мађарских колониста.....	55
3.3. Логори.....	58
4. КАПИТУЛАЦИЈА.....	63
4.1. Крај мађарске управе у Бачкој и Барањи.....	63
ЗАКЉУЧАК.....	67
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	69

ПРЕДГОВОР

Плодни предели Панонске низије одувек су привлачили досељенике различитих народа у потрази за егзистенцијом и бољим животом. То јој је, кроз историју, умногоме давало мултиетнички карактер, а даје и до нашег времена, посебно у јужнијим пределима низије којима се овај рад и бави, историјским територијама Бачке и Барање. Питоми и складни предели били су поприште крвавих и сурових ратова, као и непрекидних миграционих кретања. Нагон за животом пратио је смрт и уништење у корак.

И доба захваћено у вртлог два најстрашнија светска сукоба видело је неминовна померања маса на овим подручјима. Овај рад се првенствено бави насељавањем и расељавањем досељеника и колониста на простору Бачке и Барање пре и за време Другог светског рата, уз један општи осврт на миграционе покрете који су претходили томе. У ту сврху он испрва истражује историју земљишно-власничких односа на бачко-барањском тлу, аграрну реформу југословенских власти и њене последице, становништво захваћено аграрном реформом, те насељавање и колонизацију овог подручја од стране становништва из тзв. пасивних крајева нове југословенске државе, привученог поделом земље.

Други и трећи део су посвећени почетку Другог светског рата у Југославији и нестанку власти краљевине Југославије на овом подручју, а самим тим и поништењем тековина југословенске аграрне реформе. Ови се делови такође баве променом власти, настојањем нових мађарских власти да се заузето подручје трајно мађаризује и привуче мађарском етничком телу. Та је намера на првом месту претпостављала депортацију и интернирање досељеничког становништва у околне крајеве и у логоре. На другом месту, претпостављала је извођење једне посебне аграрне реформе са мађарске стране, као и колонизацију мађарског становништва на заузета подручја да би се тиме попунила празнина настала исељавањем југословенских колониста и ојачало мађарско становништво на штету осталих народа, пре свега српског.

Четврти део описује крах мађарске управе и политике на овом простору, успостављање југословенске народноослободилачке власти, исељавање мађарског колонистичког

становништва придошлог за време окупације, као и настојања протераних југословенских колониста да се врате на своје некадашње поседе.

Основно полазиште за израду овог рада пружила су ми два архивска фонда – фонд Министарства за аграрну реформу краљевине Југославије (АЈ 96) и фонд Анкетне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини (АЈ 110). У склопу фонда Анкетне комисије служио сам се следећим групама злочина: *Улазак, Депортација, Логори*. Изради рада такође је значајно допринело и коришћење *Зборника докумената и података о Народно-ослободилачком рату народа Југославије*, том XV, књига 1, односно увид у објављена и преведена документа мађарске окупаторске управе.

Велику помоћ на тему аграрне реформе и колонизације у краљевини Југославији пружиле су ми монографије *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918-1941* од Николе Гаћеше, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941* од Миливоја Ерића, као и *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941* од Богдана Лекића. За мађарску окупациону управу, депортацију и колонизацију веома су ми помогле књиге *Hungarians in Vojvodina 1918-1947* од Еникő А. Сајти и *Мађари у Војводини 1941-1946* од Александра Касаша. На тему логора упућивала ме је изузетна монографија Владислава Ротбарта *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941-1945*.

Захваљујем се своме ментору др Мири Радојевић на помоћи, саветима, упутствима и подршци, као и особљу Архива Југославије на срдчности и разумевању.

1

КОЛОНИЗАЦИЈА

1.1 Рани колонизациони покрети у Бачкој и Барањи

Територије Бачке и Барање, које ће заједно са Банатом ући у састав Краљевине Србије новембра 1918, а потом у склопу Краљевине Србије ући у новостворено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, биле су претходно део угарских краљевских жупанија Барање (*Baranya vármegye*) и Бачко-Бодрошке (*Bács-Bodrog vármegye*). Ове жупаније нису у целини ушле у састав нове државе: Мађарској је од бивше Бачко-Бодрошке жупаније остао један мањи део на северу са Бајом као највећим градом, док је у случају Барање она задржала већи део: краљевству СХС је припао јужни, мањи део Барање у облику троугла, смештен између реке Драве која га од Славоније одваја целим западним потезом а на југу утиче у Дунав. На истоку је овом троуглу природна граница Дунав који га одваја од Бачке.

Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца је Тријанонским уговором од бивше краљевине Угарске припало 21.000 км² (без Хрватске) са око 1.600.000 становника, од чега су Мађари бројали око 460.000.¹ Осим тога, у саставу нове државе нашло се и око пола милиона припадника немачке националне мањине. Пред краљевством СХС нашао се велики изазов: како успешно инкорпорирати ове националне мањине, наслеђене из једне државе у којој су управо те мањине имале доминантан политички и друштвени утицај? Да би се разумело стање на овом простору после 1918. године, потребно је испитати оне факторе који су то стање претходно дефинисали.

Непрекидна миграторна кретања била су онај фактор који је, више од било чега другог, обележавао бачко-барањско подручје током неколико протеклих столећа. Несумњиво најважнији покретач миграција били су турски упади у средњу Европу, а кључну улогу играо је српски народ, који се непрестано селио даље ка северу и западу у потрази за

---

¹ П. Рокаи, З. Бере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 543-544.

безбедношћу; селећи се, истовремено је ступао у службу Хабзбуршке монархије да брани њене границе. Ратови два царства – Хабзбуршког и Османског – са српским народом притешњеним између њих – значили су у исто време и неминовне сеобе. Две такве веће сеобе – оне из 1690. и 1739. – дефинисале су трајно простор јужноугарских граница, као и српски етнички простор.

Бачка и Барања су током Великог бечког рата, крајем XVII века доспеле под хабзбуршку власт. Срби, који су већ у извесној мери живели на овом простору, ојачани су знатно доласком Чарнојевићевих Срба 1690. године. Ове територије биле су већином опустеле.

Централни део Бачке био је потпуно пуст, а Срби су махом боравили на границама, око великих река као шајкаши и по тешко приступачним мочварним ритовима.² Овом је становништву било одређено да након Карловачког мира чува границу на Дунаву и Тиси; у ово време печујски бискуп покушава уз помоћ језуита да наметне унију барањским Србима.³

Српско становништво било је тешко погођено напорним и крвавим сукобима прве половине XVIII века – Ракоцијевом буном, турским ратовима 1716-1718 и 1737-1739. Аустријске власти биле су свесне лошег економског стања на јужној граници – опустела земља са проређеним становништвом ненавикнутим на земљорадњу. Осећала се потреба да се ово земљиште доведе у ред. Исто тако, приступило се коначном развојачењу потиско-поморишке границе и укмећивању српских граничара на том простору. Један део српских граничара је огорчен отишао за Русију 1751-52, а остали су што укмећени по провинцијалу, што расељени по осталим пуковима на граници.

За време владавине Марије Терезије отпочиње немачка колонизација Бачке и Барање из горепомнутих разлога – аустријске власти сматрале су да само марљиво, немачко католичко становништво може довести у ред дивље пределе јужних граница.⁴ Они се насељавају у стара насеља, као Апатин, Озаци и Филипово, али оснивају и нова, као што су Гајдобра, Нова Паланка, Гаково.⁵ У Барањи они насељавају места као што су Удбар,

²Н. Гаћеша. *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918-1941*, 14-15.

³С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Београд, 1991, 265-280.

⁴Н. Гаћеша. *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918-1941*, 14-15.

⁵Исто.

Белје, Лашко. У оба случаја Немци истискују Србе из њихових насеља (Удбар у Барањи је, на пример, било чисто српско село⁶). У Бачкој су Срби присиљени да се пред Немцима повлаче у саму унутрашњост. Немци ће брзо израсти у економски јак грађанско-земљораднички слој у Бачкој и Барањи. Неке вароши, попут Куле, Апатина и Титела, остаће дуго места са апсолутном немачком већином и изразито немачким изгледом и духом.⁷ За владе Маријиног сина Јосифа II насељава се други талас немачких колониста; за разлику од мајке, Јосиф дозвољава насељавање и протестантским Немцима.

Занимљиви су и колонизациони покрети мађарског становништва. Јужни, периферни делови угарске краљевине никада нису били нарочито насељени и развијени; овде, а нарочито у Барањи, још од средњег века постоји јак словенски уплив. Силовити турски упади распршили су ионако малобројно становништво које се сели на север, ка Будиму, а за време турске власти масовно се овде насељава српско становништво, прелазећи Саву и Дунав. У XVIII веку Мађара у Бачкој готово да нема; то је “рацка земља” како се тада говорило, *Racorsag*.⁸ У својству колониста Мађари се јављају у другој половини XVIII века, након првог таласа немачких колониста. У први мах то су углавном одбегли кметови са севера, који ту долазе привучени нешто бољим условима и повластицама. Доцније долази до планског насељавања – довлачи их крупно мађарско племство на своје поседе. Мађарски земљорадници ипак нису били нарочито способни као њихови немачки сапатници – у XIX веку многи од њих губе земљу и постају беземљаши.⁹

Готово неприметно, крајем XVIII века се досељавају Словаци и Русини из карпатских области. Њихова насеља су до данас остали Бачки Петровац и Руски Крстур. За Буњевце се зна да се врло рано јављају око градова Суботице, Сегедина и Баје, још осамдесетих година XVII века, за време Великог бечког рата.¹⁰

Може се, дакле, закључити да у другој половини XVIII века на овом простору, услед масовног прилива становништва долази до праве трансформације у погледу привредног живота, али и етничке структуре. Јављају се упоредо германизација и мађаризација.

⁶ С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, 378-380.

⁷ Rüdiger, H. *Die Donauschwaben in der südslawischen Batschka*, Stuttgart, 1931.

⁸ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*, 17-18.

⁹ Исто.

¹⁰ В. Унђи, *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Subotica, 2001, 45.

Избијају лагано, постепено на површину они национално-социјални потреси којима ће бити испуњен практично читав XIX век. Аграрно питање се јавља још од осамдесетих година XVIII века: оно неће бити решавано до револуције 1848, а и тада врло рудиментарно – тек тад све већи број људи почиње да вапи за земљом. Феудални односи су споро и нетемељито укидани. Прелазак на капиталистички начин привређивања у пољопривреди није био целовит. Феудалци су у већини случајева задржавали своје поседе. Власти, како оне у Бечу тако оне и у Будиму, више су волеле да пажњу јавности преусмеревају на националистичке свађе и зађевице него да се баве овом бољком. Јавља се постепено очајничка потреба за аграрном реформом, како би што већи број нараслог земљорадничког становништва добио земљу. На територији Војводине је, према једној слободној процени, 1910. године живело чак 33% беземљаша.¹¹ Нарочито у Бачкој се јављају масе сеоских пролетера и надничара који лутају по туђим поседима тражећи хлеб.

Срби, Немци и Мађари су, дакле, чинили главнину становништва, с тим што су се последње две етничке групације углавном шириле на штету прве. Док се број Немаца и Мађара повећавао, број Срба се смањивао.¹² Од XIX века више нема великих унутрашњих миграција али су присутни покушаји мађаризације не-мађарског становништва на тлу Бачке и Барање, претежно Срба. Мађаризација је подразумевала убрајање не-мађарског етникума у мађарску политичку нацију, а њено основно средство било је форсирање мађарског језика, пре свега у школама и институцијама, али и у јавном животу уопште.¹³ У ту сврху поједини пописи становништва нису уопште ни вршили пописивање по народности, већ само по “најчешће говореном језику”. Такав је рецимо последњи попис краљевине Угарске из 1910. године по коме је мађарски већински језик у Бачко-бодрошкој и Барањској жупанији. За Барањску жупанију¹⁴:

¹¹ Н. Гаћеша, *Земљишни власнички односи у Војводини уочи Другог светског рата*, Нови Сад, 2007, 10.

¹² З. Ђере, Скица промена етничког састава на тлу данашње Војводине 1526-1910. Године, *Истраживања*, 118.

¹³ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 496-502.

¹⁴ Magyar korona orszagainak, 1910. Magyar Statisztikai Közlemenyek, evi, Nepszamlalasa, Budapest, 1912.

Језик	Бројност
Мађарски	199,659
Немачки	112,297
Српски	13,048
Хрватски	10,159
Укупно	335,163

За Бачко-бодрошку жупанију¹⁵:

Језик	Бројност
Мађарски	363.518
Немачки	190.697
Српски	145.063
Словачки	30.137
Русински	10.760
Хрватски	1.279
Остали језици	70.931
Укупно	812.388

Из ових података се, дакле, јасно види преувеличаност и потреба да се тенденциозно заменом народности за званичан језик у угарској краљевини оствари утисак мађарске

---

¹⁵ Исто.

етничке надмоћи. Нападни покушаји мађаризације само су још више компликовали сложено стање које је било испуњено бројним нерешеним економским и друштвеним питањима.

Ради стицања јасније слике о демографским променама проузрокованим колонизацијом, треба укратко споменути и неколико претходних пописа на тлу Бачко-бодрошке жупаније.

Према урбаријалним пописима из 1715. и 1720. Срби у Бачкој су чинили апсолутну већину са преко 70% становништва – тек незнатан део становништва чине Мађари.¹⁶ О томе уосталом сведочи не само бројност Срба у овим пописима, већ и називи и топоними насеља у којима се они помињу – карактер те жупаније у првој половини осамнаестог века потпуно је словенски. Свакако треба истаћи и да та област није густо насељена. Њено становништво ће нарочито бити проређено у периоду између 1715. и 1720. године када ће се туда водити тешке борбе са Турцима. У јеку коначног истеривања Османлија из средње Европе, Срби граничари су поднели највећи терет борбе на међи два царства.

Један век касније, према попису из 1820. ствари су изгледале битно друкчије. Срби чине тек нешто више од 44% становништва. Мађари су се попели на 30% а одмах иза њих су следили Немци.¹⁷ Ови подаци довољно говоре о драстичним демографским променама у Бач-Бодрог жупанији током XVIII века.

Остаје још нешто да се каже о племићким поседима на тлу Бачке и Барање и њиховој улози у овом периоду ране колонизације. Турска управа прекинула је за једно време све дотадашње власничко-имовинске односе, али након одласка Турака и успостављања хабзбуршке власти тежи се за обновом некадашњег стања. Проблеми се јављају приликом покушаја обнове власти некадашњих породица. Многе од њих су нестале или се угасиле у ратним окршајима а оне које су опстале нису увек имале неопходних доказа о полагању права на земљу. У Бачкој је само једна породица успешно потврдила своја негдашња права – то је породица Чобор која је владала над бајским поседима.¹⁸ Убрзо се у Бачкој јављају породице Сечењи и Фернбах.¹⁹ Племићке велепоседничке породице и њихово

¹⁶ И. Јакшић, *Из пописа становништва Војводине почетком XVIII века*, Нови Сад, 1966, 205-255; 307-337.

¹⁷ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*, 17.

¹⁸ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*, 10.

¹⁹ Исто.

удомљавање на тлу Бачке и Барање су нам значајни из разлога што су њихови велики поседи служили као прибежишта колонистичког становништва. То је значајна ставка. У Барањи је након Великог бечког рата Еуген Савојски добио велике поседе у месту Биље. Они су послужили као солидна база за колонизацију немачког живља на тле Барање²⁰ У Дарди је имао поседе генерал Шаумбург-Липе. Нешто земље су такође држале и породице Естерхази и Монтенуово.²¹

Што се српских племићких поседа тиче, ту су се ствари одвијале нешто друкчије и кудикамо компликованије. Угарски краљевски закони нису дозвољавали могућност уздицања Срба на племићку титулу. Доба српског племства у Угарској, избеглог из Османског царства, одавно је прошло; Срби су имали да буду *јобађи*, раја, кметови. У пракси, српске породице су добијале племство, али ретко, и то искључиво на основу царских милости и заслуга. Чак су и те милости и заслуге једва искамчиване са тешком муком, често на жалосне начине – позната су дуга мољакања патријарха Арсенија Чарнојевића аустријским властима да му се додели какав посед са приходима.²² Чарнојевић је на крају заиста добио места Сирач у Славонији и Даљ у Барањи, а његови наследници се јављају доцније у Футогу. Ту су још и Стратимировићи који су за време рата 1737-39 избегли из Херцеговине где су претходно били подигли устанак; они добијају Сириг и Кулпин.²³ Сви ови поседи не могу се ни најмање поредити са оним поседима мађарских и немачких породица, које су каткад поседовале и по неколико десетина хиљада јутара земље.

Етничка слика оформљена током осамнаестог и деветнаестог века задржала се на овом простору углавном, уз мање корекције, и до двадесетог века, те дакле и до периода којим се овај рад бави. Специфични међуетнички, економски и друштвени односи развијали су се у таквим условима. После 1918. године јавља се један нови оквир у којем ће ови односи добити једно ново значење, и то у новом, динамичном и турбулентном времену праћеном великим променама и потресима.

²⁰ С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, 13-14.

²¹ Исто.

²² Славко Гавриловић, *Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед (1690-1706)*, *Зборник Матице Српске за историју*, 53 (1996), 7-36.

²³ Гаћеша, *Аграрна реформа*, 10-11.

1.2. Аграрна реформа и колонизација у југословенској краљевини

Распад Аустроугарске монархије неминовно је пратио и нагли талас етничких и социјалних немира. Бројна нерешена питања тиштила су Монархију једну деценију за другом. Ратом и ратном грозницом покушало се барем на неко време отклонити њихово решавање; овим је умирућа империја само убрзала своју смрт.

У позну јесен 1918. ствари су измицале контроли. Земљом су харали тзв. *зелени кадери*, дезертерске банде војника избеглих из царско-краљевске војске. Према неким проценама било их је преко 50.000. Војници који су се враћали из руског заробљеништва доносили су из Русије нове идеје инспирисане тамошњом револуцијом. У исто време, дигле су се и бројне сељачке масе оптерећене тешким стањем и оскудицом. Тамо где су још опстајали феудални односи сељаци су палили жита, беговске чардаке и куће.²⁴ Јављали су се знаци опште анархије. Грађанство и виши слојеви стрепели су од револуције у тренутку у којем централна власт практично више није постојала. Такво стање затекао је улазак српске војске, која је успела да успостави ред и мир.²⁵

Стање на селу пре 1918. године било је врло лоше. Револуцијом 1848. нису сасвим укинуги феудални односи: они се често јављају у некаквом полу-феудалном облику. Велепоседници су и даље несметано давали земљу под закуп сељацима, држали су монопол на поседовање и коришћење пољопривредних машина, а сами сељачки поседи су толико мали и раситњени да се од њих једва може прехранити – обично два катастарска јутра.²⁶ Беземљаши, наполичари и сеоски пролетери – међу њима бројни пропали ситни поседници – масовна су појава у Бачкој и Барањи у другој половини деветнаестог века.²⁷ Већ је истакнуто како су пред рат беземљаши чинили више од једне четвртине сеоског становништва на простору Војводине; од оних који имају земљу, нешто преко 50% су поседи мањи од 5 јутара.²⁸ Потреба за аграрном реформом била је управо огромна. Она се, стога, природно наметала сама од себа као један од првих, кључних задатака власти краљевине СХС. За то је постојао још један значајан разлог. И Народно Вијеће и српска

²⁴ Миливоје Ерић, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941*, Сарајево, 1958, 143-149.

²⁵ Исто.

²⁶ Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*. 22-23.

²⁷ Исто.

²⁸ М.Ерић, *Аграрна реформа 1918-1941*, 51-52.

влада прибојавали су се револуционарних немира. Аграрном реформом настојало се смирити ситуацију и одвући сељаштво од даљних ескалација, и зато се убрзано кренуло са њеном изработом. Већ 6. јануара 1919. регент Александар издаје један проглас по том питању. Обећано је што пре стварање једне нарочите комисије за израду нацрта аграрне реформе, која би се спроводила по следећим ставкама²⁹:

- сви велики поседи се експропришу;
- земља се додељује оним држављанима који се баве земљорадњом, немају земље, или је немају довољно;
- феудални односи се укидају тамо где их још увек има;
- за експроприсану земљу исплаћиваће се правична накнада.

У прогласу се такође изражава жеља да *сељацима наша држава законским путем преда земљу, која ће у напред бити само Божија и њихова, као што је то већ одавно у Србији.*³⁰ На овом изводу треба се за кратко задржати. У Србији су тековинама два устанка укинута феудални односи и успостављена слобода власништва над земљом. 1835. престало је и званично извршавање феудалних обавеза. Српски сељак је слободан – он слободно располаже својом земљом и имовином. О конкретном поступку и начину доделе земље није се много марило тих раних година слободе, јер за правне одредбе по том питању није било ни потребе – оно што је остало иза спахија захвата свако и граби без икаквих правила, при чему првенство захватања имају богати и угледни прваци као што је био сам Милош.³¹ До доношења Законика 1844. трајало је овакво стање, када се тежи да се промене настале укидањем феудализма и озаконе. Деветнаести век на српском селу сведочи о две велике бољке – разбијању задруге као социјално-економске јединице и почетку задуживања српског сељаштва. Задруга, основно средство удруживања српског сељаштва за време османске владавине изгубила је сврху у новом времену – српски сељак се са мање или више довољно земље осамостаљује и индивидуализује као поседник. До задуживања долази усред масовне појаве сеоског зеленаштва – може се слободно рећи да је ово зло удонекле паралисало равномеран и стабилан развитак српског

²⁹ Исто, 153-157.

³⁰ Манифест регента Александра народу од 6. јануара 1919, *Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 2, од 28. јануара 1919.

³¹ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада 1838-1858*, Београд 1925, 13-17.

земљопоседништва у деветнаестом веку. Неискусан са новцем, незаштићен и сам, ван оне сигурности коју му је у том погледу пружало задружно удруживање, сељак је лак плен за профитере, мешетаре и трговчиће. Многи зеленаши страховито се богате и постају прави велепоседници³². Ипак, и поред свих мана, српски сељак је у погледу земљишног поседа слободан и једнак пред законом – а то је привилегија какву сељаштво у Аустроугарској ипак није имало.

Као што је прогласом обећано, одмах је образована и посебна комисија за израду нацрта аграрне реформе. У њу су ушла четири члана – три стална и један повремени. Били су то Витомир Кораћ, министар за социјалну политику, Живко Петричић, министар пољопривреде, Урош Круљ, министар народног здравља, и, као повремени члан, Мехмед Спахо, министар шума и рударства. Ова комисија добила је задатак да састави један нацрт по коме би реформа била спровођена. Али, није све ишло глатко. Одмах је дошло до неслагања између појединих чланова комисије – на површину је испливао сукоб око начина извођења реформе. У овом сукобу предњачили су Кораћ, који је био најборбенији присталица реформе, и Спахо, који је, са друге стране, био заступник велепоседничких слојева.³³ Нарочито у Босни владали су изразити феудални односи наслеђени из османског доба. У Бачкој, Банату и Барањи су постојали значајни велепоседнички поседи у рукама Немаца и Мађара, који нису нарочито благонаклоно гледали на нову државу. Израду нацрта за реформу од самог су почетка условљавали супростављени интереси двеју слојева – велепоседничког, и ситнопоседничког, односно беземљашког. Политичке елите нове државе пак, нису биле вољне да се замерају ни једнима ни другима.

Велепоседници су, мада свесни неминовности и потребе аграрне реформе, ипак тежили да прођу што безболније. Њихов основни интерес био је да утврде правни положај својих поседа тако да им они не могу бити отуђени, а да за експропријацију земљишта добију што већу одштету. Претходно је речено да су сви велики поседи имали да буду експроприсани. Постављало се питање категоризације *великих поседа* и онога што спада у њих. Уведено је начело *максимума* као средство за одређивање количине експроприсаног земљишта. Све преко тог максимума није спадало у земљиште обухваћено реформом.

---

³² Исто, 142-148.

³³ М.Ерић, *Аграрна реформа 1918-1941*, 155-157.

Начелно, максимуми су се желели подвући у рејону од 100 до 500 катастарских јутара. У току расправа око нацрта о реформи дошло се до могућности да се, тамо где су постојали већи поседи, максимуми подигну и до 500 до 800 катастарских јутара.³⁴ Такви поседи постојали су нарочито у Бачкој.

Одлучено је да се без одштете поседи одузимају само хабзбуршкој династији, односно члановима хабзбуршке куће; одузимају су такође и поседи које су држале династије непријатељских земаља, као и поседи даривани странцима за услуге учињене Хабзбуршком дому. Осим тога, одлучено је и да се раскину сви дотадашњи закупни уговори на већим поседима; издавање земље у подзакуп је забрањено.³⁵

Указом регента Александра од од 2. априла 1919. основано је нарочито министарство за аграрну реформу, за чијег првог министра је постављен др Фрањо Пољак³⁶ Ово министарство свој задатак вршило је читаву деценију, до 1929, када је стопљено са министарством пољопривреде, које је уједно и преузело на себе све послове у вези аграрне реформе. Веома дуг период рада овог (привременог) министарства сведочи о спором извођењу аграрне реформе. Био је то сложен задатак. На реформи су радили читави тимови правника, економских вештака и геометара. Написати и усвојити одредбе било је релативно једноставно; када се изашло на терене видело се да ће ствари ићи теже. Наслеђени земљишно-поседовни односи били су разноврсни и замршени. Требало је изнивелисати и изједначити сву ту мрежу која се простирала широм нове државе и њених покрајина. Приступ реформи у Далмацији битно се разликовао од, рецимо, приступа у Славонији. Сходно постављеним задацима, организациона структура министарства за аграрну реформу била је следећа.³⁷

Министарство само по себи је било подељено на три целине:

1. *Опште одељење*
2. *Аграрно одељење*
3. *Одељење за колонизацију.*

³⁴ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа у Бачкој*, 53-55.

³⁵ М. Ерић, *Аграрна реформа*, 158-159.

³⁶ *Службене новине КСХС*, бр. 27, 3. април 1919.

³⁷ *Службене новине КСХС*, бр. 36, 18. фебруар 1920; *Службене новине КСХС*, бр. 58, 15. март 1921.

Опште одељење састојало се од:

1. Кабинета министра
2. Административно-персоналног одсека
3. Аграрно-техничког одсека.

Аграрно одељење било је подељено на:

1. Правни одсек
2. Одсек за кметске и колонатске послове, који је имао пододсеке за Босну и Херцеговину и нове крајеве Србије и Црне Горе
3. Одсек за надзор, управу и ликвидацију великих поседа
4. Финансијски одсек.

Одељење за колонизацију:

1. Одсек за унутрашњу колонизацију и репатријацију
2. Одсек за задругарство.

Треба напоменути да одељење за колонизацију, односно Министарство за аграрну реформу није самостално решавало питања везана за колонизацију. Оно је то често чинило у сарадњи са Министарством за социјалну политику. Заједно ове две установе руководиле су пресељавањем колониста из сиромашних крајева, пружале помоћ при досељавању домаћег живља из других држава, старале се о репатријацији исељеника и додели земље добровољцима.³⁸

Претходне одредбе нацрта за аграрну реформу делимично су усвојене 10. априла 1919. прописом Министарског савета.³⁹ Одлучено је да се именује потребан број стручног особља, правника, економиста, геометара и сл. Одмах су се појавиле масе интересаната аграрне реформе: молбе за земљу стизале су свакодневно на адресу министарства за аграрну реформу. У ту сврху, спровођени су посебни пописи интересената на нивоу општина и котара. У ову групу интересената такође су спадали ратни инвалиди, ратне удовице, добровољци, синови добровољаца, супруге добровољаца... Ради потпуније

³⁸ Б. Лекић, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941*, Београд, 2002,70-71.

³⁹ Наредба Министарског савета од 10. априла 1919 (АЈ.,96-1-1).

евиденције уписивана је и бројност чланова породице, а интересентима је у молбама допуштано да изражавају жеље о количини ораница које би хтели обрађивати. Додељивање одређене количине ораница је одређивано могућношћу и спремношћу породице да самостално обрађује неки посед: у рачун су улазили бројност породице, године и физичка спремност чланова породице и сл.⁴⁰ У исто време, поред молби за доделу земље, министарству почињу стизати и молбе стручњака за постављење за рад на аграрној реформи. Јављају се геометри и правници понајвише у овим молбама. Занимљиво је да се и приликом њиховог одабира води рачуна о добровољачком питању: један геометар, Србин из Далмације, са поносом је у молби истицао своје добровољачко учешће у рату као предуслов за постављење.⁴¹

Као једно велико питање од општег животног значаја, реформа је побуђивала наде, чежње, али и незадовољства. Долазили су гласови о њеном површном извођењу, о фаворизовању велепоседника. Земља није директно додељивана интересентима, него је давана у привремени закуп који је могао трајати на неодређено време све док резултати реформе не дају очекиване резултате. За реквирирано земљиште велепоседницима исплаћивана је одштета, док интересенти нису добијали никакву новчану потпору. Највише чему су могли да се надају, поред самог земљишта, био је превоз о државном трошку до новог поседа и евентуално алатке за рад: о свему осталом морали су сами да брину. Ништа речитије нити конкретније не изражава незадовољство земљорадничких слојева од једне жалбе сељака пожешко-плетерничке општине упућене министру за социјалну политику Витомиру Кораћу:⁴²

Аграрна реформа (...) не одговара ни модерном духу времена, а нити потребама нашег пољопривредног народа. (...) Ова скупштина заузима најодлучније становиште против плаћања одштете за реквирирано земљиште велепоседа, и захтјева да се народу земљиште даде у вјечни закуп.

У деликатним околностима, под великим тензијама и у опасности од могуће социјалистичке револуције, често није било могуће у потпуности задовољити

⁴⁰ АЈ, 96-1-1.

⁴¹ АЈ, 96-1-4. Молба Министарству за аграрну реформу од 25.октобра 1919.

⁴² Резолуција јавне скупштине у Пожеги и Плетерници од 25. марта 1919. АЈ 96-1-5.

становништво жељно правде и земље. Политички и социјални мотиви реформе често су се међусобно поништавали уместо да су ишли руку под руку. Српске, хрватске и словеначке политичке елите су се ухватиле, и то не баш вољно или заједничким снагама, у коштац са изузетно сложеним и замршеним питањима нове државе. Често је пресудан фактор било непознавање или неразумевање особености неке покрајине или народности. Свака покрајина, свака народност били су читави светови за себе са својим вишевековним одвојеним традицијама. С њиховим нивелисањем није се успело, или се није хтело. Отуд нерешена национална и економска питања.

Ипак, једно од најважнијих питања које је требало неодложно решити управо је произникло директно из скорих ратних страхота. Непрекидно стање рата од 1912. до 1918. оставило је многе људе обogaљене, многе породице растурене и осиромашене, многа насеља опустошена. Сви ти људи траже да поново започну миран живот, да се скуће и привређују. У ту сврху је аграрна реформа као таква била од виталног значаја. Поред интересената беземљаша или оних са мало земље и оптаната, свакако најзначајнију категорију становништва обухваћену аграрном реформом представља колониста-добровољац. На појашњењу шта ова категорија представља и на њеној улози у аграрној реформи треба се задржати.

Услед огромних губитака у људству, попуна српске војске добровољцима током Првог светског рата наметала се као суштинска потреба. Ради додатне стимулације, добровољцима се још на Солунском фронту обећава додела земље након завршетка рата.⁴³ Првенствено се мислило на доделу земље у подручјима тзв. *Нове Србије*, односно крајевима задобијеним након 1912: Косову, Македонији. У ствари, добровољачким насељавањем у пограничним подручјима желео се увећати словенски живаљ како би се спречила денационализаторска политика на тим подручјима. То је важило нарочито за Косово и Македонију, али и за територије попут Бачке, Баната и Барање, где је немачко и мађарско становништво већ дуго ширено на штету српског.⁴⁴ У прилог овом плану је ишла

⁴³ Б. Лекић, *Аграрна реформа и колонизација 1918-1941*, 150.

⁴⁴ Ж. Бјељац, М. Дробњаковић, М. Радовановић, *Миграције становништва Војводине уочи и почетком Другог светског рата*, Срби и рат у Југославији 1941. године : тематски зборник радова, Београд, 2014, 103-118.

и чињеница да је већина добровољаца долазила из редова сеоске и градске сиротиње, беземљаша и незапослених радника.⁴⁵

Статус ратног добровољца имала су она лица која су закључно до новембра 1918. својевољно ступила у српску или црногорску војску. Овај статус имала су и лица која су пре 1914. ступила у војску, дакле лица која су учествовала у Балканским ратовима. Добровољци су земљу добијали бесплатно, с тим што су морали сами да је обрађују; уколико је добровољац у рату погинуо, за земљу су могли аплицирати и чланови његове породице, деца и удовица.⁴⁶

Добровољци су долазили из различитих крајева. После добровољаца из саме Србије и Црне Горе, долазили су добровољци из аустроугарских јужнословенских покрајина. Некад су то били пребегли аустроугарски војници, некад се директно пребацивало у Србију, преко Дрине из Босне и Саве из Срема. Херцеговци су још пре Првог светског рата имали дугу традицију ступања у одреде црногорске војске, и та традиција је настављена. Као добровољци долазили су и исељеници из прекоморских земаља, нарочито САД. Већ у лето 1914. неколико пароброда са српским и хрватским добровољцима је кренуло из Њујорка, одакле су ишли преко Француске и Италије за Солун и одатле у Србију.⁴⁷ Црна Гора је такође била активна у прикупљању добровољаца исељеника. Током 1915. из САД је у неколико група кренуло преко 2000 људи за Црну Гору.⁴⁸ Од заробљених војника и официра аустроугарске војске у Русији основан је читав један добровољачки корпус. Он ће се због ратних губитака и превирања услед Револуције у Русији значајно осути, па ће на Солунски фронт 1917. стићи његов само један мањи део. Ипак, и ово људство било је добро дошло српској војсци на Солунском фронту. Од приспелих добровољаца из САД, Русије и заробљеничких логора у Италији основана је јануара 1918. једна посебна *Југословенска дивизија*, која ће се нарочито истаћи приликом пробоја Солунског фронта.⁴⁹

Сам ток насељавања и колонизације често није био једноставан. У ондашњим условима инфраструктуре практично да и није било, или је била разорена; путеви који би повезали

⁴⁵ Б. Лекић, *Аграрна реформа 1918-1941*, 151.

⁴⁶ Исто, 397-399.

⁴⁷ М. Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914-1918)*, Ново Милошево, Београд, 2014, 149-150.

⁴⁸ Исто, 153-154.

⁴⁹ Исто, 203-206.

просторе нове државе тек је требало да буду изграђени. Путовало се дуго и лоше, а сам процес скућавања на новој земљи био је тегобан. Често нису имали довољно ресурса да започну живот на новом простору. Услови су били неравномерни – негде су породице насељаване у већ изграђене куће и салаше, а негде су долазили на голу земљу. Томе треба додати и често неразумеваше и одбојност нове средине. Понегде, као на Косову, то иде до крајњих граница: тамо арнаутске банде качака често узнемиравају колонисте. У ствари, на том простору се и после 1918. води читав један мали рат војних власти са качачким бандама; у Македонији има и бугарских комита. Опасност је била толико велика да су војне власти биле чак принуђене да наоружавају колонисте на том простору ради одбране.⁵⁰ У неким случајевима транспорт колониста осигурава директно војска, као у случају једног транспорта колониста из Берана до Пећи 1921.⁵¹

У северним крајевима, пре свега на простору Војводине, постојала је како спољна тако и унутрашња миграција. Долазили су колонисти из других крајева, али се исто тако унутар самог простора селило из једног насеља у друго, или се унутар самог насеља само пресељавало на експроприсане поседе. Разлози су познати – сиромаштво, недостатак земље, беземљаштво. Изгледа да су током трајања аграрне реформе овом појавом захваћена нарочито места као што су Стари Сивац, Сента и Ада, јер се та имена на списковима аграрног уреда често јављају као места порекла интересената.⁵² У Сенти и Ади је рецимо, експроприсано око 65% од укупне површине земљишта. Што се спољне колонизације тиче, треба истаћи да су поједине колоније често добијале одређени регионални карактер, према покрајини из које је колонистичко становништво ту долазило. Такав је пример две колоније – Чантавирске Рате и Бајмочке Рате. Чантавирска Рата, је, по свему судећи, била већински личко насеље, мада се среће и једна група придошла из Мостара. Бајмочка Рата је имала црногорски карактер, мада се и ту среће нешто Личана и Херцеговаца.⁵³ Већински су у овим местим били насељени добровољци-колонисти, мада је било и нешто не-добровољаца.⁵⁴

⁵⁰ АЈ, 96-1-5. Деша Мин. за агр. реформу Мин. војске и морнарице бр.4329, од 3.IX.1919.

⁵¹ АЈ, 96-2-6.

⁵² АЈ, 96-3-21. Списак колониста за територије жупанијског аграрног уреда у Суботици, 1922.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Н. Стевовић, *Рата - црногорска колонија у Војводини*, Матица црногорска, лето 2013, 144-145.

Постојала је још једна значајна категорија обухваћена аграрном реформом и колонизацијом. То су били оптанти. Оптанти су она лица која су се определила да се одрекну свог дотадашњег држављанства и приме ново држављанство државе у којој живи већина њиховог, матичног народа. Мађарска и Југославија су имале потписане међудржавне уговоре који су дозвољавали оптирање из једне у другу земљу. После Тријанонског уговора у Мађарској је остало да живи око 108.000 Југословена, од чега су 27.000 били Срби. Од овог броја – 27.000 – до 1931 се око 17.000 преселило у Југославију, од чега значајан део на простор барањског троугла, јер су многи оптанти претходно живели у Барањској жупанији.⁵⁵ Оптирање је углавном ишло споро, а када је масовније вршено, то је неретко било под притиском државе из које се иселјавало. Основни проблем је био напустити свој дотадашњи дом и поћи у нове, мање познате крајеве. У Барањи су оптанти најчешће насељавани у Белом Манастиру – 26 породица, Каменцу – 24 породице, Петровцу – 26 породица, и у Брањини – 47 породица. Свеукупно је неких 150 породица оптирало у барањски троугао.⁵⁶

Немци и Мађари нису добијали земљу. Реформа је била резервисана искључиво за јужнословенско становништво. Тек понеки Словак и Русин је добио посед. Мађарске земљишно-власничке односе одликује изузетан диспаритет – мађарски су велепоседници држали огромне количине земљишта, а у исто време су мађарски сељаци у значајном броју били беземљаша. Процењује се да су пред реформу у Бачкој од укупног броја беземљаша чак 40% чинили Мађари.⁵⁷ Мађарска је после 1920. упућивала протесте Југославији због експропријације велепоседа њених држављана. Након доласка нациста на власт, Немачки Рајх је тежио да оствари што већу економску доминацију у Југославији: гледало се да се куповином земље отклони штета начињена аграрном реформом немачким велепоседницима.⁵⁸

О неким званичним резултатима аграрне реформе се тешко може говорити. Она је, пре свега, била један сложен, дуготрајан процес, и тај процес је трајао практично све до 1941. године. Са реформом и колонизацијом се ишло споро – нарочито је ово важило за јужне

⁵⁵ С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, 411-414.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, Columbia University Press, New York, 2003, 167.

⁵⁸ Б. Лекић, *Аграрна реформа и колонизација 1918-1941*, 214.

крајеве, Косово и Македонију. До 1941. у јужним крајевима је издељена земља за 49.135 колониста, добровољаца и староседеоца, на 206.000 ха.⁵⁹ Власти су много чиниле да на тај простор, пуст и сиромашан, култивишу и претворе га у продуктивно аграрно подручје, упркос свим изазовима пред таквим подухватом. У северним крајевима, сразмерно богаџијим, ишло је нешто лакше. До 1938. у северним крајевима (Војводина, Славонија) око 220.000 интересената је добило земљу, од чега око 19.000 добровољаца. Свеукупно је, на простору целе Југославије, земљу добило преко 516.000 људи, што колониста, што староседелаца, што добровољаца, што оптаната и беземљаша.⁶⁰

Резултати аграрне реформе ће, након слома Краљевине Југославије 1941. бити у великој већини случајева ликвидирани. Под окупаторским и квислиншким режимима колонисти, староседеоци, добровољци и оптанти се сусрећу са сваковрсним насиљем на своју имовину и животе. Дугорочна настојања да се аграрном реформом економски ојача већинско земљорадничко становништво Југославије и да се на подручјима захваћеним колонизацијом осигура национална кохезија распршена су у једанаест дана Априлског рата.

1.3. Преглед колонијских насеља у Бачкој и Барањи

Остаје да се поименично наведу досељеничка насеља основана у Бачкој и барањском троуглу током аграрне реформе, те колонизационих процеса. Ова два простора, када се упореде, сасвим су неједнака по величини и земљишном фонду. Тако за Барању можемо навести свега седам колонијских насеља, док се за Бачку цифра креће око педесетак.

Израз *колонија* овде треба појаснити. Он се у овом случају односи како на нова места која су основана после 1918, тако и на стара, већ постојећа места у којима су колонисти досељавани. У оба случаја реч је о претходно експроприсаним поседима. Разлика је у близини, односно удаљености експроприсаног земљишта – наравно да није било смисла одвајати експроприсану земљу од старог насеља и од ње правити потпуно ново насеље. У таквим случајевима колонијске насеобине се просто уклапају у већ постојећу структуру насеља.

---

⁵⁹ Исто, 206-207.

⁶⁰ Исто, 209-210.

Колоније ће јако stradати за време мађарске окупације и о томе ће бити знатно више речи у главном делу овог рада. За сада треба пружити само основну слику простора и деловања колониста и добровољаца у Бачкој и Барањи непосредно пред катастрофу која их је задесила. Бројност и структура колонија овде дати су према последњим познатим подацима пред рат.

Колоније у Бачкој

Степановићево

Насеље у општини истог имена. Основано је после рата на старом имању грофа Котека. Налазило се на неких 25 км северно од Новог Сада, тик уз железничку пругу која спаја Нови Сад и Суботицу. Заузимало је 2560 катастарских југара земље. Бројало је 302 куће са 341 насељеном породицом.⁶¹ Спадало је у богатије и напредније колоније. Пред рат је имало школу, културни дом, здравствени дом и три аграрне задруге.⁶²

Мишићево

Општина Бајмок. Колонија основана 1925. североисточно пар километара од Бајмока. По обиму мања колонија, са 989 катастарских јутара. 60 кућа и 83 породице.⁶³

Ветерник

Општина Стари Футог. Као и Степановићево железничко чвориште, недалеко од Новог Сада. 44 куће са 25 породица. Колонија основана 1923. и на њој су углавном насељени ратни инвалиди и слепци чије су очи трајно оштећене нервним гасом у рату. Мала и повучена колонија.⁶⁴

---

⁶¹ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа*, 195.

⁶² *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944, VII група масовних злочина. Депортација.* прир. др Драго Његован, Нови Сад, 2014, 29.

⁶³ Гаћеша, 195; *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини*, 201.

⁶⁴ *Злочини окупатора*, 51.

Бајмочка Рата

Колонија у Сомборском срезу поред железничке пруге недалеко од мађарске границе. Површина 1139 катастарских јутара. 250 кућа са 1400 становника. Махом Црногорци и Личани.

Карађорђево

Северозападно од Бачке Тополе. 2809 катастарских јутара. 160 кућа са 250 надареника. Почетком рата живело 1600 људи.⁶⁵

Сириг

На раскрсници друма Нови Сад – Србобран. 1711 катастарских јутара. 1939. живело 1215 људи у 243 куће.

Старо Ђурђево

Налази се 18 километара од Новог Сада на путу за Бечеј. 2068 јутара. 140 кућа и 900 људи почетком рата.

Танкосићево

Између Кисача и колоније Степановићево. 201 јутро. 35 кућа са 35 породица, 180 људи. Мала колонија.

Нови Кисач

Још једна мала колонија која се уствари надовезује на Танкосићево. 73 јутра и 70 људи.⁶⁶

Милешево

Срез Стари Бечеј. Недалеко од раскрснице путева Сента – Србобран са путем Стари Бечеј – Бачка Топола. 514 јутара и 105 кућа. 525 људи.

Петрово Село

---

⁶⁵ Исто, 185.

⁶⁶ Исто, 55.

Срез Стари Бечеј. Уз пут Стари Бечеј – Мол, поред Тисе. 605 јутара, 72 куће, 257 људи.⁶⁷

Томићево

На западној страни Бача уз пут Бач – Бачко Новосело. 1200 јутара земље. 500 становника.

Бођански рит

Западно од Вајске. Углавном колонисти и добровољци из Босне. У Бођанском рити 400 јутара са 150 људи.⁶⁸

Алпар и Вајска

Очачки срез. Ово су у ствари две колоније тик једна уз другу. Вајска има површину 2241 јутра а Алпар 2399 јутара. У обе колоније 1275 становника.

Алекса Шантић

Југозападно од Бајмока, уз пругу Сомбор – Суботица. 1707 јутара, 110 кућа са 500 становника.

Растина

Општина Риђица. Лежи над Гаковом и Крушевљем, уз пругу Сомбор – Баја. 2105 јутара земље.

Нова Црвенка

Кулски срез. На путу Црвенка – Средњи Салаша, у северном делу среза. Већином херцеговачка колонија. 64 куће, 783 јутра.

Соколац

Ово су у ствари биле две колоније у два различита среза, јер се насеље налазило на самој граници кулског и тополског среза. Колонија у кулском срезу се зове само Соколац и има 1171 јутара. Колонија у тополском срезу се зове Соколац Енушић и броји 1787 јутара. У кулском делу 97 кућа, у тополском 190. Око 1500 људи у обе колоније. Веома напредна колонија са две школе, културним домом и домом здравља.⁶⁹

---

⁶⁷ Исто, 88.

⁶⁸ Исто, 219.

⁶⁹ Исто, 95.

Кочићево

Мала колонија са 99 катастарских јутара површине, двадесет кућа и 170 житеља. Јужно од Суботице, уз пругу која води из Тополе ка Суботици.

Мали Београд

699 јутара, 93 куће, 320 људи. Јужно од Суботице.

Наумовићево

Јужно од Суботице уз пругу Топола – Суботица. 107 јутара и 31 становник.

Масариково

На самој граници суботичке општине, близу Хоргоша. 185 јутара, 57 кућа.

Хајдуково

Североисточно од Суботице, врло близу граду. 136 јутара. Само 3 куће забележене 1939. године.⁷⁰

Радивојевићево

Срез Бачка Топола, северно од Чантавира. 230 јутара, 905 становника, већином добровољаца.

Хаџићево

Бачко-тополски срез. Између колонија Кочићево и Наумовићево. 2903 јутра, 296 кућа, 1500 становника. Колонија је такође позната под именом Жедник.⁷¹

Бачки Соколац

На путу између Бачке Тополе и Старе Моравице. 1573 јутара, 800 становника.

Томиславци

---

⁷⁰ Исто, 175.

⁷¹ Исто, 109.

Лежи према Бачкој Тополи. 1763 јутра, 300 житеља.

Горња Рогатица

Лежи уз железничку станицу Црвенка – Пачир. 463 јутра са 107 кућа. 700 житеља.

Средњи Салаши

Општина Бајша. Североисточно од Сивца. 584 јутра, 245 житеља. Ову колонију одликује већински оптантско становништво.⁷²

Каркатур

Североисточно од Бачке Тополе један и по километар. 670 јутара, 84 куће. Место је данас познато као Мићуново.

Ново Село код Фекетића

Мала колонија код Фекетића, имала је 260 јутара, 22 породице са 145 чланова.

Хоргош

Колонија у близини места Хоргош. 80 јутара, 318 колониста.

Васиљево

Јужно од Хоргоша. 1400 житеља. Колонија је карактеристична по томе што је готово у потпуности сачињавају колонисти из Баната и оптанти из Мађарске.⁷³

Мала Бала

Недалеко од пруге Сента – Хоргош. 475 јутара.

Мартонош

Између Сенте и Хоргоша, уз место Мартонош. 241 јутара, 19 породица од чега 17 добровољачких. 88 становника.

---

⁷² Исто, 118.

⁷³ Исто, 136.

Стара Кањижа

Недалеко од Тисе уз место Стару Кањижу. 563 јутра са 150 житеља.

Војвода Зимонић

Југозападно од Старе Кањиже. 1347 јутара. 24 породице, од чега 15 добровољачких. 123 становника.

Велебит

На атару града Сенте, између колоније Узуновићево и Војвода Зимонић. 1710 јутара, 197 кућа, 904 становника.

Узуновићево

Северозападно од Сенте у правцу колоније Велебит. 114 јутара и 20 кућа.

Сента

На северној страни града Сенте. 2675 јутара са 215 кућа, 1751 житељем. Развијенија колонија са богатим културним животом и богатим задругама.⁷⁴

Горњи Брег

Мала колонија, заправо насеље уз град Сенту. 180 јутара, 25 породица, 25 кућа.

Бачко Душаново

Поред Чантавира. 1469 јутара. 99 кућа, 550 душа.

Светићево

Североисточно од колоније Његушево. 844 јутара, 61 породица, већином српске, уз нешто Буњеваца оптаната из Мађарске.⁷⁵

Његушево

---

⁷⁴ Исто, 157.

⁷⁵ Исто 166.

На путу Стари Бечеј – Бачка Топола. 30 кућа на 1335 јутара.

Мол

30 кућа, 191 јутро, око 300 душа.

Колоније у Барањи

Швајцарница

Налази се 3 километара северозападно од Дарде, чијој општини и припада. Основана је на бившем велепоседу Мађарске аграрне и рентне банке из Будимпеште. Имала је 50 домаћинстава са 233 становника. Махом је оптантско насеље.⁷⁶

Угљеш

Релативно напредна колонија са 115 домаћинстава и 650 становника. Подељена у две задруге, са школом и гостионицом. Већина житеља су оптанти из Мађарске и нешто колониста из Кањиже.⁷⁷

Жидо-Пуста

Налази се на самој граници према Мађарској, на бившем велепоседу браће Шлајхер. Насељавање је започето 1923. године. Ово је била једна врло сиромашна колонија, са колонистима махом досељеним из Црне Горе, Лике и Херцеговине. Ту је живело око 70 породица.⁷⁸

Крчевина

---

⁷⁶ Zdenka Šimončić – Bobetko, *Kolonizacija u Hrvatskoj 1919-1941*, Zagreb, 1990, 135.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто, 136.

Налази се северно од железничке пруге Вировитица – Нашице, северозападно од Бурђеновца. 37 породица са 194 људи. Углавном оптанти из Мађарске и нешто добровољаца.⁷⁹

Зорнице

Колонија у непосредној близини места Јагодњак. Нема ближих података.

Мајике Међе

Општина Болман, котар Дарда. 288 колониста.

Бурђево поље

Оптантачка колонија настала на једном делу бивших поседа грофа Драшковића. Мала колонија. До 1930. десетак насељених оптантских породица купило је 313 јутара земље на овом простору.⁸⁰

Све заједно, око 6175 породица се населило у Бачкој⁸¹, док у Барањи та цифра не прелази 1000 породица. Отприлике половина тог броја у Барањи били су оптанти из Мађарске, док су друга половина били колонисти и добровољци, великом већином Срби. Стање у Бачкој и Барањи било је различито – Бачка се одликује богатијим, већим и напреднијим колонијама док су барањске колоније доста мање и сиромашније. И на једном и другом простору, ипак, постојали су претходно значајни велепоседи који су потом експроприсани. Али услови за култивизацију земље нису били исти, нити су свугде колонисти били једнако прилагођени новим условима, тако да су неке колоније пропадале док су се друге развијале.

---

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Исто, 151.

⁸¹ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 168.

2

ОКУПАЦИЈА

2.1. Априлски рат и улазак мађарске војске

У рано јутро 6. априла 1941. Немачка је без званичне објаве рата започела своју казнену експедицију против краљевине Југославије. Немачке јединице, потпомогнуте италијанским, мађарским и бугарским трупима за само једанаест дана разбиле су ионако слабу југословенску краљевску војску и запоселе кључна места у Југославији. Краљевина Југославија је престала да постоји као држава.

Односи Мађарске и Југославије пред априлски рат одвијали су се у наелектрисаној атмосфери Хитлерове дипломатске и војне експанзије у југоисточној Европи као предуслова за осигуравање бокова пред напад на Совјетски Савез. Мађарска се, заједно са Румунијом, већ била прикључила Тројном пакту. Њено стављање на немачку страну донело јој је присаједињење неких мањих територија према Словачкој и присаједињење Ердеља током бечких арбитража. Почетком 1941. Тројном пакту пришла је и Бугарска. Југославија се тако нашла сасвим окружена земљама чланицама Тројног пакта. Дуги и тешки преговори са Берлином на крају су се практично свели на ултиматум. Југославија је морала да приступи Тројном пакту уколико није желела да нестане као држава.

Трудећи се и даље да одржи присне везе са Осовином, али избегавајући свако изјашњавање, југословенске власти су потписале уговор о вечном пријатељству са Мађарском 10. децембра 1940, не би ли се на тај начин отклонила потенцијална опасност од инвазије са севера. Но, избегавање одговора није могло ићи до вечности и влада Цветковић-Мачек је убрзо након бугарског приступа Осовини приморана да потпише југословенски приступ: оно што је уследило је добро познато и на то не треба трошити

превише речи. Чим је сазнао за пуч од 27. марта, Хитлер је одмах донео одлуку да уништи Југославију као државу, нападом из свих праваца.

Мађарски председник владе Телеки Пал, који је у децембру потписао уговор о вечном пријатељству са Југославијом, осетио је могуће последице мађарског учешћа у разбијању Југославије. Сем блатантног кршења уговора о пријатељству, то је значило и да би Мађарска напустила своју дотадашњу војну неутралност, те да би се мађарске војне снаге ставиле под потпуну немачку контролу.⁸² Мађарска је, у ствари, била суочена са проблемом лавирања између зараћених блокова као и многе мале државе. Њено учешће против Југославије сврстало би је и дефинитивно на страну хитлеровског блока, као што би и срозало њен углед у очима западних савезника, са којима она још званично није ни била у рату. Мађарско одбијање да се повинује немачкој вољи значило би апсолутну немачку окупацију Мађарске и губљење оно мало суверенитета што јој је преостало. Телеки није био способан да се суочи са овом одлуком. Очигледне лажи ширене ка Југославији о наводном злостављању мађарских и немачких мањина биле су капи које су прелиле чашу у души овог часног човека. Телеки је у ноћи 3. априла 1941 извршио самоубиство, не желећи да буде саучесник у једном злочину. Претходно је оставио опроштајну поруку Хортију Миклошу:

Ваше Достојанство!

Погазили смо, због кукавичлука, дату реч, која се заснивала на мохачком говору⁸³, а односила се на вечно пријатељство. Народ осећа да смо нанели срамоту његовом поштењу. Стали смо на страну ниткова. Вести о злостављању како Мађара, тако и Немаца су лажне, и ниједна реч није истинита! Бићемо лешинари! Најпрљавија нација. Нисам вас спречио. Крив сам.⁸⁴

Телекијева жртва била је узалудна. Јединственој шанси за повратак *Јужних крајева* Хортијева Мађарска ипак није могла одолети. Још од 1920. мађарским јавним мњењем влада изразити реваншизам који отворено позива на повратак изгубљених територија,

⁸² *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947, 191-192.*

⁸³ Мисли се на један Хортијев говор из 1926, поводом 400-годишњице битке код Мохача.

⁸⁴ *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије*, том XV, књига 1, Београд-Будимпешта, 1986, док. бр. 3, 22.

премда се (тренутно) није имало снаге нити могућности за тако нешто. Стихови песме *Не, никада више (Nem, nem soha)* постали су гесло, а њихов творац, песник Јожеф Атила, Петефи нове тријанонске Мађарске:

Nem teremhet Bánát a rácnak kenyeret!

Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett!

(Раџу⁸⁵ хлеба немој раћати, Банате!

Дуваће још мађарски ветар кроз Карпате!)

Такво осећање, углавном, владало је и међу мађарским становништвом ван Мађарске. Друкчије се уосталом не може ни објаснити масовна појава *немзетера*, народних гарди састављених од домаћег мађарског становништва за време и након Априлског рата. Ови наоружани одреди мађарских сељака и варошана су свеусрдно помагали мађарској војсци, пружали им податке, упутства, а често и сами уз њих вршили злочине над не-мађарским становништвом, својим суседима.

Још 28. марта Хорти је у писму Хитлеру истакао мађарске територијалне претензије ка Југославији и спремност за војну сарадњу.⁸⁶ Хитлер се начелно сложио са мађарским захтевом за ревизијом граница. Спорно је било питање Баната, на који је претендовала Мађарска а Немачка имала знатну националну мањину. У стрвинарској расподели плена слабија грабљивица је одступала пред јачом.

10. априла, осећајући да је време дошло да Мађарска узме учешће у растурању Југославије, Хорти је упутио проглас мађарским јединицама да крену *напред на хиљадугодишње јужне границе*.⁸⁷ До тада су ствари већ практично биле свршене – југословенска војска била је у расулу, а у Загребу је проглашена независна држава Хрватска. Желело се да се једним лаким и брзим продором, без губитака заузму жељене територије. На тај начин је упад мање-више и извршен. Једино су код Бачког Петровца јединице мађарске 3. армије (генерал Елемер Горонђ-Новак) ушле у сукоб са остацима

⁸⁵ Србину.

⁸⁶ *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије*, том XV, књига 1, Београд-Будимпешта, 1986, док. бр. 6, 17.

⁸⁷ Зборник НОР XV-1, 35-36.

југословенских снага у Бачкој; 65 Мађара је погинуло а 212 рањено. Југословенски губици нису познати, али је са мађарске стране свакако у априлу 1941. заробљено преко 2000 југословенских војника.⁸⁸

Стање и понашање наступајућих мађарских снага могло би се окарактерисати као хаотично, уз приметну дозу ратне психозе. Изгледа да је владао паничан страх, чак параноја, од герилских напада четника. Чим би ушли у неко насељено место, Мађари би започињали претрагу по кућама за оружјем и скривеним четницима, пошто би претходно испуцали огромне количине муниције ка свим сумњивим местима у насељу – прозорима, црквеним торњевима, торњевима за воду. Мађарски улазак у насељена места био је редовно праћен хаотичном, заглушујућом пуцњавом, пред којом су затечени цивили панично бежали. У општем хаосу, није се знало ко одакле пуца и да ли у насељу уопште има четника. Често су такве инциденте изазивали пијани мађарски војници, пуцајући насумично на све стране. Затим би кренула “истрага” по кућама, и обично су као кривци завршавали недужни цивили који су се ту затекли.⁸⁹ Мађарски војни кругови су, несумњиво, своју опсесију четницима гајили инспирисани догађајима из претходног рата, када су значајне четничке снаге успешно оперисале на герилски начин против аустроугарских трупа. Показало се, ипак, да су овога пута бивши царско-краљевски официри знатно преценили свог непријатеља.

У *Суботицу* су мађарске снаге умарширале 12. априла. Улазак је био сасвим миран јер су југословенске јединице врло рано напустиле овај град, повлачећи се у унутрашњост. Одмах након уласка, Мађари су почели да инсценирају сукобе у граду пуцајући на све стране, и приписујући у општој конфузији пуцњаву четницима коју су се наводно скривали у граду.⁹⁰ Потом су претресане куће у потрази за скривеним оружјем, а затим наступила и произвољна хапшења, која су често била производ савета и упутстава домаћих немзетера. Ухапшени цивили су готово сви по кратком поступку и стрељани. Процењује се да је на тај начин приликом уласка мађарских снага у Суботици страдало

⁸⁸ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 194.

⁸⁹ Исто, 205-208.

⁹⁰ АЈ, 110-267. Записник Анкетне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини. Инв. бр.611.

око 210 цивила, махом Срба и Јевреја.⁹¹ Губитака међу редовима мађарске војске није било.

Пред *Новим Садом* мађарске јединице су се појавиле 13. априла 1941. Овом уласку претходила је заглашујућа, конфузна пуцњава: њу су започели новосадски немзетери, пуцајући на све стране, у ваздух и у правцу кућа својих српских комшија.⁹² . Мађарско становништво је почело да истиче мађарске заставе на кућама и прозорима док је војска марширала кроз град. Мирно стање је, углавном, владало приликом уласка, док су мађарске снаге заузимале кључна места по граду: ипак, у ваздуху се осећала напетост и nelaгодност. Српско становништво се затворило по својим кућама, не усуђујући се да изађе напоље, где није било никог сем мађарске војске, домаћих Мађара и Немаца.

Предвече 13. априла неко је изненада на мађарском узвикнуо: *иду четници*. Те речи као пожар прошириле су се градом. Настала је жестока паљба у правцу српских кућа и зграда из свих могућих оружја; бацане су чак и ручне бомбе. Приближавање ноћи само је појачавало параноју и психозу.⁹³ У рано јутро 14. априла мађарски војници су почели да упадају у српске куће, тражећи *четнике*. Домаћи Мађари су окупаторску војску упутили на Темеринску улицу, која је водила у српски део града, објаснивши да ту има четника. Као и у Суботици, хапшења су била увод у масовна убиства. Око 500 људи је убијено током прва три дана окупације, од 13. до 15. априла. Другог дана окупације на Житном тргу окупаторске снаге су, уз асистенцију и савете домаћих немзетера сабрале велики број осумњичених лица; са трга су их спровели у оближњу, бившу касарну Краља Петра и тамо пострелили.⁹⁴ Слично се догодило и у бившој касарни Краља Александра, где је побијено на десетине грађана.⁹⁵ Окупатор није много водио рачуна о томе где и како ће убијати или сахрањивати жртве – бацани су у Дунав, закопавани на различитим местима. Често се Мађари нису ни трудили да жртве покопају, већ су их просто остављали да леже на улицама где су претходно стрељани. Тек 16. априла Мађари су допустили породицама жртава да са улица сами покупе лешеве својих најближих.⁹⁶

---

⁹¹ АЈ, 110-267, Инв. бр. 548.

⁹² АЈ, 110-267. Инв. бр. 255.

⁹³ АЈ, 110-267. Инв. бр. 256.

⁹⁴ АЈ, 110-267, инв. бр. 277.

⁹⁵ АЈ, 110-267, инв.бр. 301.

⁹⁶ Исто, инв. бр. 256.

О јасним намерама мађарског завојевача најбоље сведочи исказ сведока Фрање Микића, једног од оних житеља који су лично видели и доживели априлске догађаје на новосадским улицама. Ноћ између 13. и 14. априла провео је скривен у свом дому слушајући пуцњаву у свом суседству, тачније по улици краља Петра I. Ујутро 14. априла у његову кућу упала је група мађарских војника: покушали су да га набеде да је из његове куће допирала пуцњава. Микић им је објаснио да је то лаж, и да никаквог оружја у кући нема. Пошто су војници претресли кућу и установили да нема оружја, покушао је да их одобровољи понудивши им хране. Док су се гостили, упитао их је зашто су га набеђивали да се пуцало из његове куће када то није била истина. Одговорили су му да имају наређења то да чине и да на тај начин хватају *четнике*.⁹⁷ Више је него јасно да су мађарске снаге саме лажирале сукобе као повод за хапшења, убиства, и пре свега, пљачку, од које су профитирали подједнако и окупаторски војници и домаћи немзетери. Домаће мађарско становништво које је учествовало у злочинима имало је добро око за богатија домаћинства у рукама Срба и осталог не-мађарског становништва.

У *Сомбор* су мађарске јединице ушле 12. априла. Улазак је протекао у потпуном миру, без икаквих сукоба. Домаће мађарско становништво је приредило одушевљен дочек. Одмах по уласку уклоњен је споменик краљу Александру, постављен у центру града годину дана раније.⁹⁸ И овде су, као и у другим местима, под изговором тобожње четничке пуцњаве окупаторске снаге приступиле насиљу упереном ка не-мађарском цивилном становништву. Другог дана уласка, предвече, мађарски војници су почели да пуцају по граду. Међутим, како је један сведок приметио, испаљени меци нису били оштри, а из ноншалантног држања и разговарања мађарских војника се могло приметити да је цео случај инсцениран.⁹⁹ Након пуцњаве се приступило хапшењу и убиствима. Сомборског протојерера Димитрија Бокшана Мађари су ухватили и терали да им показује *четничке куће*. На крају су га убили у порти православне цркве.¹⁰⁰ У Сомбору је страдало око 116 лица.

---

⁹⁷ Исто, инв. бр.281.

⁹⁸ А. Касаш. *Мађари у Војводини 1941-1946*, Нови Сад, 1996, 50.

⁹⁹ Инв.бр.431.

¹⁰⁰ А. Касаш. *Мађари у Војводини 1941-1946*,35.

И у *Бајмок* су мађарске трупе ушле 12. априла. Ово место одликовало је постојање једне колоније. Немзетери су, у сарадњи са мађарским трупама, одмах започели хапшење и злостављање колониста.¹⁰¹ У Бајмоку су мађарске трупе, између осталог, пострелале и 17 заробљених војника југословенске војске.¹⁰²

У *Сириг* су мађарске трупе ушле 13. априла. И у овом месту постојало је знатно колонистичко становништво. У близини Сирига, једно омање артиљеријско одељење југословенске војске у повлачењу је претходно испалило неколико хитаца на наступајуће мађарске трупе, а затим се брзо повукло. Нападнуте мађарске трупе су биле уверене да су се тај одред повукао у правцу Сирига. Непосредно пред улазак трупа, као претходница, у насељу су се појавили немзетери из Темерина. Они су под претњом оружјем наредили становништву да изађе из својих кућа и пред насељем, на једној ледини, сачека долазак војске. Убрзо су се појавиле моторизоване колоне мађарских снага; први део колоне је мирно прошао право поред становништва. Други део колоне је по уласку у насеље променио путању и нагло скренуо на другу страну. Убрзо се испоставило да се ради о намери завојевача да опколи окупљено становништво. Након што је опкољавање извршено, отворили су ватру војници и немзетери из свих расположивих оружја по околним кућама и по престрављеном и беспомоћном становништву. Поубијано је око 360 људи, од чега чак шездесеторо деце.¹⁰³ Већина жртава били су колонисти. Као рањено из овог масакра изашло је свега десетак одраслих и деце, од чега је касније троје деце подлегло ранама.¹⁰⁴

Чуруг је велико и напредно село у Шајкашкој. И овде је улазак војске био пропраћен већ познатим методама. Локални немзетери и окупаторски војници су инсценирали пуцњаву а затим кренули да хапсе и злостављају српске мештане. Ухапшено је и злостављано том приликом око 70 људи, махом виђенијих Срба, учитеља и свештеника. Од овог броја убијено је 40. Појединце су довлачили у општинску кућу где су их мучили и батинали.¹⁰⁵ Православна црква Вазнесења Господњег у Чуругу је том приликом оскрнављена и опљачкана.

---

¹⁰¹ Инв.бр.690.

¹⁰² Инв.бр. 692.

¹⁰³ Инв.бр. 412.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Инв. бр. 323.

Бројни су примери иживљавања домаћих Мађара над својим комшијама Србима. То није више била само подршка новом режиму, или пуко сврставање уз режим – то је било отворено учешће у злочинима, а у појединим случајевима не само учешће, већ управо предњачење у њима. Мађарски војници приликом заузимања насеља поступају управо по упутствима локалних Мађара. Они пружају све податке, обавештавају ко је ко, сачињавају спискове сумњивих особа, потказују. Често је о животу једног Србина одлучивала једна реч његовог мађарског комшије. Ипак, има и супротних примера где је људскост била јача од бестијалности. У Темерину су тамошњи немзетери покупили 150 Срба и затворили их у темерински ватрогасни дом, да ишчекују погубљење под оптужбом да су четници. Њихове животе спасила су два угледна локална Мађара, др Фехер Михаљ, адвокат, и др Трајер Јожеф, лекар. Они су се заклели да затворени Срби нису никакви четници, и њихове су речи пресудиле да таоци на крају буду пуштени.¹⁰⁶ Изгледа да су се темерински немзетери нарочито истицали по крволочности и бестијалности – већ је поменуто њихово учешће у масакру у Сиригу. Новосадски Немци их сматрају *мрачним елементима*.¹⁰⁷

У месту Надаљ, угледни локални Мађар Бартол Иштван је окупаторској војсци гарантовао лојалност тамошњег српског становништва. У Дорослову, два виђенија Мађара су учинила исто – Кочиш Имре, индустријалац, и Реш Петер, велепоседник.¹⁰⁸

Немзетери, припадници народних гарди били су углавном припадници оног сиромашног слоја мађарског становништва, беземљаша, надничара, градске и сеоске сиротиње. Аграрна реформа у Југославији није решила њихове егзистенцијалне проблеме; њихово национално осећање налазило се увређеним у југословенској држави. Њихов основни мотиватор за злочине, поред национализма, било је лично богаћење кроз пљачку и отимачину. Националистички мотиви уско су се преплитали са економским. Они су са изузетном мржњом и завишћу гледали на српске колонисте како добијају земљу, како граде куће и обрађују њиве. Априлски рат и улазак војске из матице били су савршена прилика за освету у сваком погледу. Можда се на овај начин може објаснити онаква експлозија насиља уперена према колонистима у Сиригу.

¹⁰⁶ Enikő A. Sajti, *Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 209.

¹⁰⁷ Јосип Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату*, Нови Сад, 1974, 79.

¹⁰⁸ Enikő A. Sajti, *Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 210.

Нису сви елементи домаћег мађарског колаборационистичког становништва били састављени искључиво од сиротиње. Постојао је у овим крајевима један слој мађарских интелектуалаца, националистички опредељених, који су уско сарађивали са политичким и интелектуалним елитама у матици. Поред тога, ту је и незаобилазан утицај римокатоличке цркве. Црквена и грађанска елита, те широки слојеви сеоских и градских маса – а сва три слоја углавном реваншистички и националистички опредељена - то је, мање више, структура домаћег мађарског становништва које је дочекало своје сународнике под шлемовима и на тенковима.

Приликом уласка војске у барањски троугао страдало је око шездесет људи.¹⁰⁹ На овом простору доминирало је углавном немачко и мађарско становништво, а етнички измешаних насеља као у Бачкој било је мало. Свеукупно, приликом априлског уласка мађарске војске у Бачку и Барању страдало је према подацима Анкетне комисије око 3510 душа – 3000 Срба, 500 осталих Словена и десетак Јевреја. Мађарски званични подаци ову цифру спуштају на 2142 душе.¹¹⁰

Мађарски генерал Лазло Хорват, командант 4. мађарског корпуса приликом упада у Бачку и Барању тврдио је да су извештаји о окршајима са четницима *веома преувеличани*. Масовну пуцњаву у празно приликом улазака у насељена места оправдава паником и страхом мађарских трупа.¹¹¹ Овакво објашњење не задовољава у потпуности. Несумњиво је да је у мађарским редовима постојала извесна конфузија. Страхом као таквим се ипак не може оправдати систематично и масовно убијање српског цивилног становништва приликом уласка. Уопште, онолика мера у којој је *тактика пуцања у празно* употребљена приликом уласка указује да се није радило о изолованим нападима параноје и панике. У питању је била смишљена тактика, ма колико год изгледала некономична или чудна, да се симулацијом окршаја са четницима створи утисак тешке и храбре борбе мађарских трупа (уместо једног сасвим мирног уласка какав је био у стварности), те да се придобије *оправдање* за елиминацију неподобних елемената, пљачку, али пре свега, оправдање за план редукције српског становништва у Јужним крајевима. Ако су и ка колонистичком становништву отворено упућиване пароле које су се граничиле са геноцидним, према

¹⁰⁹ А. Касаш, *Мађари у Војводини*, 34.

¹¹⁰ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 211.

¹¹¹ Исто, 207.

староседелачком српском становништву се начелно требало поступати као према свим осталим поданицима земаља круне Светог Стефана. Ово, наравно, није чињено ни од првог дана. Од самог почетка мађарска окупациона власт је наступила као једна отворена демонстрација силе и као једно голо утеривање страха у кости српском народу настањеном на овом простору.

2.2. Окупаторска управа у Бачкој и Барањи

Још при самом почетку војних операција против југословенске државе, 11. априла, начелник мађарског краљевског генералштаба Хенрик Верт (Werth Henrik) је донео одлуку да се на заузетим подручјима заведе војна управа.¹¹² Она је требало да буде привременог карактера док се на заузетом простору не стекну услови за увођење регуларне цивилне управе у оквиру административног система краљевине Мађарске. Овај војни режим званично је укинуо све дотадашње управне дужности југословенских власти, дакле, још пре него што је званична Југославија капитулирала. Дотадашњи југословенски чиновници су разрешавани дужности; они чиновници за које је утврђено да су се *експонирани као противници Немаца или Мађара* стављени су још и под полицијску присмотру.¹¹³

Један од најважнијих прописа донетих од стране Војне управе тицао се поступака према затеченом становништву:

На заузетим територијама треба правити разлику између староседелца, досељеника и колониста. Староседеоцима сматрати оне који су сами или њихови родитељи становали на заузетој територији пре 31. октобра 1918. године. Свако друго лице сматрати досељеником или колонистом. Између ових, оне који нису са територије велике Мађарске (сем Хрватске), војно-управне власти треба да протерају.¹¹⁴

Овом наредбом је недвосмислено одређен однос војно-управних власти према колониистичком и досељеном становништву, које је већ од првог дана означено као стран, непожељан елеменат унутар граница *велике Мађарске*. Основни задатак војне управе била је *пацификација* заузетих области; она је, у ствари, требало само да претходи

¹¹² Зборник НОР XV-1, док. бр. 14, 44.

¹¹³ Исто, 45.

¹¹⁴ Исто, 46. Извод из наређења начелника генералштаба о увођењу војне управе на окупираним југословенским територијама. Будимпешта, 11. април 1941.

дугорочнијем циљу, а то је потпуна *мађаризација* тих области. Етничка доминација Мађара сматрана је као основни предуслов за успешно умирење и пацификацију. Стога се депортација колониста и досељеника наметала као једна акција од примарне важности у том погледу, као што је стога и одредба о депортацији усвојена већ на самом уласку. Наравно, мађарске власти су биле савршено свесне чињенице да је досељеничко-колонистичко становништво имало потпуно српски карактер. Утолико је депортација припремана енергичније и ужурбаније. Репресије није поштеђено ни српско староседелачко становништво, премда начелно за тако нешто није било основа. У наредби о војној управи се изричито изјављује да (...) *се треба руководити принципом да се према Србима има применити чвршћа рука него у своје време према Румунима.*¹¹⁵ За мађарску војну управу, српско становништво је неминовно било обележено жигом нелојалности и неповерења. Сваки Србин, био он староседелац или досељеник, је потенцијалан четник и изазивач немира.

Наредбом о формирању Војне управе такође је прописана обустава штампања новина на српском језику. Наредбом је моментално *затварање српских школа на територијама са мађарском већином.*¹¹⁶ Даље се наводи да *српска школа може да ради привремено (sic) само на чисто српској територији и уз најстрожу контролу.* Ако се зна да су на свим заузетим територијама мађарске војно-управне власти одмах приступиле безусловној мађаризацији, уз депортацију и брутално лишавање живота српског становништва, постаје јасно чему овај израз *привремено*. Оне Србе који би сретно избегли депортацију и убијања требало је лишити њиховог писма и језика. С друге стране, дозвољен је несметан рад свих немачких школа које су и до тада постојале. Немачко-мађарске односе односе на овим територијама треба укратко објаснити.

Мађарску војску у Бачкој и Барањи дочекало је и бројно немачко становништво. Премда су односи између Немаца и Мађара начелно били срдачни и пријатељски, ипак су на површину испливалала извесна трвења и несугласице. Немачко становништво у Бачкој и Барањи очекивало је да ће га *ослободити* немачка, а не мађарска војска. Хитлер је, међутим, обећао Бачку и Барању Хортију. Вођство Културбунда је од почетка сматрало

---

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Исто, 47.

Мађаре окупационом војском, а Немци под мађарском управом су се понашали као права држава у држави. Понегде, као у Апатину и Врбасу, домаћи Немци су скидали и скрнавили мађарске заставе, а у јавним просторијама су качили слике Хитлера уместо Хортија.¹¹⁷ Ако је над српским живљем могла слободно и без околишања да демонстрира силу, мађарска управа је са Немцима морала поступати пажљиво и опрезно. Са мађарске је стране је још увек постојала потајна нада да ће Немци Мађарској доделити и Банат. Мађарско учешће на источном фронту делом је било условљено и настојањем да се од Немаца заузврат добије више него што је добијено априла 1941. Мађари су, очекујући више, били незадовољни обимом задобијених територија, док су са друге стране Немци у територијама под мађарском управом били незадовољни што су потпали под Мађаре.

Након завршетка ратних операција, 18. априла донета је наредба којом су регулисана правосудна питања на заузетим територијама. За случајеве кривичног поступка према цивилима одређени су искључиво војни судови. Као главни управни орган основана је *војно-управна група* (Katonai Közigazgatási Csoport), на чије чело је постављен генерал-потпуковник Бела Новаковић (Novákovits Béla). Занимљива је личност овог мађаризованог Србина. Новаковић је рођен у мешовитом српско-мађарском браку у Оравици, у румунском делу Баната. Мајка му је била Мађарица. Његова каријера је типична за једног официра одгојеног у царско-краљевском војничком духу. Служио је у Првом светском рату, а након његовог завршетка је остао у војсци тријанонске Мађарске. Командовао је бригадом и био командант војне управе у Закарпатској Украјини. Течно је говорио мађарски, српски и немачки језик и био изванредан инструктор мачевања. Новаковић је био и остао православне вероисповести, или, како се то на мађарском звало, *грчко-источне вере* (göög-keleti). У мађарским војним круговима познат као искусан, добар и лојалан официр, а уз то и добар познавалац прилика у Јужним крајевима, Новаковић је одмах постављен за команданта војне управе у Бачкој и Барањи. Новаковићева војна управа била је потчињена команди 3. мађарске армије, која је учествовала у Априлском рату и чији су сектор били управо Јужни крајеви. Као стари и искусан официр, Новаковић је предано вршио своје дужности, не доводећи у питање њихове циљеве, премда се каткад није слагао са методама уз помоћ којих су ови циљеви испуњавани.

---

¹¹⁷ А. Касаш, *Мађари у Војводини*, 37.

Међу првим одлукама нове управе била је и промена назива места и насеља – враћени су многи називи на мађарском који су важали пре 1918. Мењани су чак и називи колонија – Степановићево је нпр. понело име Миклоша Хортија.¹¹⁸ Некадашње српске колоније, темељно испражњење, биће попуњене мађарским колонистима, углавном Секељима. Одлуке о потреби депортације колониста и добровољаца, те насељавању мађарских колониста из Буковине и Молдавије, такође су донете: одлучено је да се што пре започне са програмом депортације.

Војна управа је била задужена за велики број послова. У њене надлежности спадале су полицијске дужности, контрола над жандармеријом, војно-обавештајни послови, задужења око насељавања и расељавања цивила, саобраћај, образовање, пољопривреда и друго.¹¹⁹ Постојао је посебан цивилни одсек у оквиру Војне управе који је био задужен за те и друге ствари – он се такође бавио и правним пословима грађанске и цивилне природе, парницама и сл. Војне власти су, углавном, биле невичне административним пословима цивилне природе, и стога се гледало да се што пре успостави регуларна цивилна управа. Али је то ишло јако споро и трајаво тако да је војска на дуже време ипак остала носилац комплетне власти у Бачкој и Барањи.

Већ у првих неколико недеља Војна управа ради пуном паром. Припремају се спискови са непожељним лицима, праве планови за интернацију српског и колонизацију мађарског становништва. Циљ је био да се управа на територијама сасвим бирократизује и прилагоди *мирнијим условима*, у којима би такве одлуке биле спроведене што безболније и суптилније, након очигледних злочина и дивљања у априлу. Посебну пажњу привлачи настојање мађарске војне врхушке да се енергично прикрију било какви материјални докази о злочинима и убиствима извршеним у априлу. Ма колико год се мађарска солдатека трудила да их оправда и да им некакав легитимитет, то се није могло лако учинити. Зато је једном поверљивом наредбом мађарског генералштаба од 6. маја 1941. одређено да се све инкриминишуће фотографије или докази о злочинима пронађу и заплене:¹²⁰

---

¹¹⁸ Исто, 41.

¹¹⁹ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 227.

¹²⁰ Зборник НОР XV-1, док.бр. 35, стр. 97. Поверљива војно-управна наредба бр.11. Будимпешта, 6. мај 1941.

Начелник мађарског краљевског домобранског генералштаба

ПОВЕРЉИВА ВОЈНО-УПРАВНА НАРЕДБА БР.11

Будимпешта, 6.маја 1941.

Сазнао сам, да су на враћеним јужним територијама, нарочито у Суботици и другим већим градовима, како цивилна, тако и војна лица, снимала фотографије о поступцима освете над четницима, на којима се види стрељање четника, или лешеви на земљи. На основу искуства, уколико фотографије овакве природе падну у руке ненадлежних особа, могу бити искориштене од стране непријатељске пропаганде, и држави проузроковати непроцењиве штете и друге губитке. Наређујем, да се на целој оперативној територији изврше претреси, пронађу овакве фотографије и да се оне заједно са негативима заплене, без обзира да ли су нађене код цивилних или војних лица.

Заплењене фотографије и негативе доставити мени. О претресу и резултату предузетих мера очекујем – и ако није било оваквих случајева – извештај до 20. маја.

Уместо заменика начелника генералштаба

Генерал-потпуковник Золтан Деклева.

И ако се за обесна убијања недужних цивила, и поред неуспеле и неуверљиве приче о четницима није могао лако наћи изговор, етничко чишћење Срба путем депортације је одмах легализовано и институционализовано. За све оне усељене након октобра 1918, па чак и за оптанте досељене из Мађарске, имовина, безбедност и сами животи били су угрожени. Ни српски староседеоци нису били безбедни и спокојни – на њих ће се безобирно насртати рацијама, хапшењима, премлаћивањима, плачком, и другим свакојаким злостављањима.

Мађаризација заузетих области помно је вршена. Од 10.маја 1941. сви натписи на радњама и на јавним местима морали су бити исписани искључиво на мађарском језику. Уклањање српских ћириличних натписа било је пропраћено *еуфоричним задовољством раздраганог мађарског становништва.*¹²¹ Називи улица су такође мењани. Не-мађарски називи места

¹²¹ А. Касаш, *Мађари у Војводини*, 51.

били су забрањени, и išло се чак дотле да је употреба речи Нови Сад уместо Ујвидек, или Суботица уместо Сабатка била забрањена. Уклањани су југословенски споменици – међу првима је уклоњен Милетићев споменик у Новом Саду. Све је било подложно мађаризацији – имена, улице, људи, установе. Српска се презимена уписују у матичним књигама и документима искључиво по мађарском начину изговора, а имена се обавезно преводе на своју мађарску верзију, наравно где је то било могуће.¹²²

Све одлуке војно-управних власти током пролећа и лета 1941 служиле су искључиво једном једином циљу – потпуном брисању трагова српске народности и успостављању потпуне етничке, културне и економске доминације мађарске народности. У том смислу депортација српских досељеника, колониста, оптаната и добровољаца, и истовремено, насељавање мађарских колониста из Буковине и Молдавије играју кључну улогу у овом плану. Мађарске власти имале су чврсту намеру да по сваку цену на овом простору избегну могућност за нови Тријанон – тај простор је трајно и завек требало начинити апсолутно мађарским, неодвојивим од мађарског етничког корпуса.

---

¹²² Исто, 57.

3

ДЕПОРТАЦИЈА

3.1.Депортација досељеничког становништва са окупираног подручја

Процесу систематског протеривања нежељених елемената окупационе власти су приступиле веома брзо, одмах након завршетка ратних операција у априлу 1941. Како је већ поменуто, сви који су се на заузето подручје доселили након 31. октобра 1918. били су аутоматски предодређени за истеривање из својих домова и пребацивање преко границе. Било је то досељеничко, колонистичко становништво насељено по новим насељима-колонијама након рата, оптанти придошли из Мађарске, као и добровољци. Досељеници-добровољци чинили су, у очима мађарских власти, најопаснији чинилац досељеничког становништва: они су, као бивши борци са војничким искуством, били неумитно поистовећивани са четницима, сумњало се да држе оружје код куће и да су настројени изузетно анти-мађарски. Стога су добровољци често подвргавани најбруталнијем терору, премлаћивањима, мучењима и другим злоделима. Као део једне групације стављене потпуно ван закона, они су још и жигосани као обични бандити и криминалци.

21. и 22. априла 1941. донете су три значајне одлуке у погледу поступања са досељеничким становништвом. Прво је 21. априла командант 3. армије генерал Горонђ-Новак донео указ о формирању нарочитих логора за интернирање *лица опасних по јавни ред и по јавну безбедност, као и за све оне Србе и Јевреје досељене овамо после 31. октобра 1918.*¹²³ Указом се изричито наређује да логори буду капацитета од 2000-4000 људи, да буду смештени на местима блиским колонијама одакле се протерује становништво, па и на самим колонијама, као и да буду организовани тако да их може обезбеђивати што мањи

¹²³ Бр. 189. 3. hds.I.b. од 21. IV 1941. Зборник НОР XV-1, док.бр.27, 79-81.

број стражара. Други указ је донет истог дана од стране команде 66. пука пограничних ловаца, а тицао се поступака за *откривање четника и добровољаца и прикупљање војне опреме*.¹²⁴ Ово се односило на акције претреса по колонијама и другим насељима у потрази за оружјем и осумњиченим лицима, дакле сличан поступак као и приликом уласка. Трећи документ је донет 22.априла и тицао *се коришћења напуштеног обрадивог земљишта на окупираној југословенској територији*.¹²⁵ Целокупно земљиште додељено током аграрне реформе је одузето без икакве надокнаде и стављено у власништво мађарске државе. Мађарске власти су имале намеру да спроведу сопствену аграрну реформу, а као основица су им послужили већ постојећи земљишни поседи на колонијама. У ту сврху је донесена одлука да се напуштена земља додељује у закуп мађарским сељацима из околине бивших југословенских колонија. Исељеним бившим власницима је дозвољено да са своје бивше земље понесу само нешто покретне имовине, а и оно што су носили са собом од вредности, као новац, одузимамо им је успут. Стока је одузимања одмах, што од стране домаћих Мађара, што од стране војске. Треба имати у виду да су се бројни домаћи Мађари на своју руку усељавали у домове својих бивших комшија, ван било какве уредбе власти, те да су такође на своју руку слободно располагали њиховом имовином коју су они оставили за собом. Мађарске власти се нису претерано трудиле да овакве примере личне иницијативе санкционишу.

Исељење са одузетих посуда додељених некадашњом аграрном реформом се првенствено односило на досељеничко становништво. Предвиђено је и исељавање староседелачког становништва које је такође добило земљу аграрном реформом, али тај поступак није у том тренутку означен као *хитан задатак*.¹²⁶

Документа која су се тицала депортације била су предвиђена да круже искључиво као ствар унутрашње потребе између мађарских војних власти: начелно, она нису требала бити обзнањивана у јавности. Међутим, ускоро су прогласи о депортацији почели да се појављују на улицама Новог Сада, по наређењу команданта новосадске војне управе, Ференца Бајора. Проглас од 25.априла је утврдио рок од свега три дана за напуштање

¹²⁴ Број 32/66. hv. е. Зборник НОР XV-1, док.бр.28., 81-83.

¹²⁵ Поворљива војно-управна наредба бр.5, Будимпешта, 22.април 1941. Зборник НОР XV-1, док.бр.30, 87-89.

¹²⁶ Исто.

територије под мађарском контролом. Проблем је лежао у томе што Мађарска још увек није постигла никакав споразум са немачким властима, или хрватским властима по питању пребацивања исељеног становништва на њихову територију. Бела Новаковић, начелник војне управе Јужних крајева је окарактерисао проглас о депортацији као нелегитиман и донесен на брзу руку, оцењујући да би требало стопирати сва пребацивања преко границе док се не постигну коначни споразуми. Прогласи су у међувремену уклоњени са улица.¹²⁷ Но, то није значило да је депортација тиме заустављена – акције истеривања колониста и добровољаца и даље су несметано вршене. Те акције су управо биле илегалне чак и са званичног становишта самих мађарских власти – али је на то мало ко обраћао пажњу. Циљ је оправдавао средства. Мађарским трупама је било лако да истерају становништво, потрпају га у сабирне логоре и одатле одведу на границу. Проблеми су се јављали приликом пребацивања јер ни немачке ни усташке власти нису намеравале да приме протерано становништво. На граничним прелазима је често долазило до жалосних сцена пребацивања, враћања, поновног пребацивања несрећног становништва. У први мах су Мађари мислили да те људе масовно шаљу преко Тисе у Банат. Немачке власти су, међутим, брзо осујећивале њихове намере шаљући све прогнанике назад, па су их Мађари морали враћати назад у наврат-нанос склепане сабирне логоре са животним условима испод сваког људског нивоа. Понекад су их, онемогућени у намери да их депортују, једноставно све убијали ту, на граници, као што је био случај са једном групом од 400 људи коју су код Петроварадина неуспешно више пута покушали да отерају на територију НДХ, да би их коначно све митраљирали на дунавској обали и лешеве побацали у реку.¹²⁸ Усташке власти су још мање биле вољне да прихватају српске избеглице. Највећи број колониста и добровољаца је у ствари пребачен у Недићеву Србију, Дунавом до Београда, али и неким алтернативним копненим правцима. Немачке власти у Банату су каткад дозвољавале протераном становништву да се кретањем преко њихове територије дочепа Србије. Сличан један коридор постојао је и у Срему мада су усташке власти углавном биле непоколебљиве. Мађарске власти су углавном у Срем у тајности пребацивале народ, без знања усташких власти, пуштајући их одатле да се

¹²⁷ Enikő A. Sajti, *Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 236-237.

¹²⁸ АЈ, 110-656. инв. бр. 11507.

сналазе како знају.Током пролећа и лета 1941. дуж дунавских обала лутале су читаве масе бескућника, народа који није знао ни куда иде ни где припада, и који никоме није требао.

Процес депортације се одвијао у неколико сегмената. Најпре је становништво одређено за депортацију присилно исељавано и пљачкано. Прописиван је рок у току којег су морали да се припреме и напусте домове, и он је одређиван релативно произвољно и насумично – понегде је становништво имало свега петнаестак минута да напусти домове. Исељавање је вршено уз незаобилазно ударање, псовање и вређање. Према становништву које је требало да буде исељено окупатор никаквих обзира није имао. Суровост и безобзирност били су стандардно понашање које није требало посебно оправдавати. Како је један хусарски официр објаснио колонистима из Танкосићева приликом њиховог исељења,

Имате се у року од два сата спремити за одлазак са војском. Вас је населила Југославија и дала вам нашу земљу и ми Мађари нећемо дозволити да међу нама остане ни траг од поганих српских цигана.¹²⁹

Одлазак са војском био је мучан, напоран и тегобан. До сабирног места ишло се, углавном, пешице – на кола су утоваривана махом само мала деца и слабо покретни старци. Сви остали су ишли пешице, трком гоњени од војника на бициклима и мотоциклима, уз кундачење и батињање. Тако је на пример, изгледало исељавање из Нове Црвенке у Стару Црвенку, и одатле у Нови Сад, у сабирни центар.¹³⁰ Често од напора нису могли да издрже пут, услед чега су падали на земљу где су војници настављали да их немилосрдно кундаче и батињају док се не придигну или не издахну.

Локално мађарско становништво је излазило на путеве да злурадо посматра ове жалосне колоне. На путу из Соколца у Црвенку, 14.априла 1941. један транспорт је наишао на мађарске цивиле, који су изашли пред мађарску војску са намером да је почасте намирницама. Када су угледали српске прогнанике и од војника дознали о чему је реч, бесно су навалили на измучене Србе намеривши да се физички обрачунају са њима, али их је у томе спречила војска.¹³¹

¹²⁹ АЈ, 110-661, инв.бр.13950.

¹³⁰ АЈ, 110-656, инв.бр.525.

¹³¹ АЈ, 110-656, инв.бр.528.

Сабирна места у која су интернирци дотеривани одликовала су се јадним стањем, нехуманим и тешким условима. Дотерани народ Мађари су затварали у мале, загушљиве просторије, са сасвим мало хране и воде. У Црвенки су 238 колониста из Соколца потрпали у једну малу школу. По неколико десетина људи гушило се у једној соби, без ваздуха јер није било места одакле би допирао. Људи су почели да се онесвешћују од врућине и недостатка ваздуха, и тек након дугог преклињања су успели да убеди Мађаре да за кратко отворе врата просторије и тако пуне мало ваздуха.¹³² Појединци су одвођени на испитивања због наводног четништва, где су мучени и батињани на најбруталније начине. Они за које би се само посумњало нешто били би одвођени у затворе, где се злостављање само настављало у још већим размерама. Нарочито злогласан је био затвор у Кули, где су, између осталих, доспели поједини колонисти из Нове Црвенке. Један затвореник из тог места је описао шта је видео тамо:

Затекао сам собу чији је патос био сав крвав до те мере да се може рећи да је крв текла по поду. (...) Нарочито је упадала у очи језива слика од два обруча учвршћена у зид на којим је висила отрнута женска коса и кожа са главе...¹³³

Један од главних сабирних центара за интерниране Србе пре депортовања био је Нови Сад, тачније новосадски аеродром. Тамо су интернирци смештани у великом броју по хангарима, баракама и касарнама. Спавали су на голом бетону и били храњени врло мизерно и нередовно – добијали су плесниву проју и неку смрдљиву, прљаву течност која је требало да буде вода. Одатле се ишло на последњу станицу – границу, где су, уколико су успели да је пређу, препуштани сами себи да се сналазе како знају и умеју.

Непокретна и покретна имовина коју су протерани досељеници били принуђени да оставе иза себе била је предмет масовне пљачке и отимачине. Стока, храна, новац, одећа, накит – све су то узимали како војници, тако и мађарски цивили. Мада је начелно предвиђено да имовина и земља остављени иза српских колониста остану нетакнути ради припреме аграрне реформе и досељавања Мађара, на терену је стање било битно другачије..Само у колонији Степановићево спаљено је 56 кућа.¹³⁴

¹³² Исто.

¹³³ АЈ, 110-656, инв.бр.521.

¹³⁴ АЈ, 110-661, инв.бр. 13951.

У Степановићево је окупатор под оружјем ушао 21.априла под изговором тобожње пуцњаве у селу. То је била проверена мађарска тактика. Војска је опколила колонију, наредила да сви изађу из својих кућа и окупе се на једном месту ван насеља и сачекају док они тобоже испроверавају куће у потрази за оружјем. У ствари, упадали су унутра ради пљачке.Пошто су се напљачкали, потерали су становништво у правцу Дунава, на Бегечку скелу. Ту су их, након мучног марша, пребацили у Срем код Моноштора, где су се протерани људи расули свако на другу страну, у страху да их усташе све заједно не похватају.¹³⁵

Већ је споменуто дивљање мађарског окупатора и њихових домаћих помагача у Сиригу. Један део преживелих Сирижана успео је да побегне у оближње колоније у које тренутно још нису упале мађарске снаге, као Пашићево и Степановићево. Мађарски војници су гонили људе који су покушавали да побегну од покоља. Оне у Пашићеву су похватили и одвели на више различитих страна, у Тополу, Суботицу, Нови Врбас и Нови Сад. У Новом Врбасу су људе затварали у једну малу зграду и ту их неколико дана држали без хране и воде. У очајној ситуацији, мученици из Сирига су били принуђени да пију сопствену мокраћу.¹³⁶

У Танкосићево су мађарски хусари ушли истог дана кад и у оближње Степановићево – 21.априла. Блокирали су село и наредили исељавање у року од два сата. Настало је опште грабљење за имовину колониста, у којем су учествовали и мађарски цивили из околних места који су се ту задесили. Потом су их спровели до Кисача где им се придружила колона из Степановићева. Одатле су их пребацили у Бегеч на скелу, одакле су их у току ноћи превезли у Срем.

И у Ветерник су Мађари ушли 21.априла. Дали су рок од пола сата за припрему за полазак. Потом су колонисте потерали за Нови Сад, а одатле скелом у Петроварадин. Истерано је 41 породица са 178 чланова. Избеглице су се већином склониле у Србију.¹³⁷

---

¹³⁵ АЈ, 110-656, инв.бр.11507.

¹³⁶ Исто.

¹³⁷ Исто.

Истог дана исељене су још две колоније – Мишићево и Нови Кисач. У Мишићеву је живео један број унутрашњих колониста који се ту доселио из Футога. Њих су Мађари издвојили и вратили назад а остале, спољашње колонисте су потерали.

Исељење колоније Старо Ђурђево је извршено 24.априла 1941, десет дана пошто је мађарска војска први пут ушла у ово насеље, приликом чега су извршена прва хапшења и пљачкања. Под јаком војничком пратњом исељеници су отпраћени за Нови Сад, где су стигли касно увече. Хладну кишну ноћ преспавали су на обали Дунава код Зимовника, а сутрадан су били скелом пребачени у Петроварадин, и тамо препуштени судбини.

Колонија је страховито опустошена и опљачкана – Мађари су упали на оближње гробље и разровали све споменике, а аграрну задругу, читаоницу и црквену општину су опљачкали у вредности од преко милион тадашњих динара. Депортовано је укупно са колоније 873 Срба и 42 Јеврејина.

Највише су, наравно, протеривани Срби, али је било и припадника других националности. Према Јеврејима је гајена изразита нетрпељивост, али нису поштеђиване ни друге народности, нарочито словенске. Нарочито неповерење је владало према Словацима и Русинима - они су начелно сматрани као недовољно про-мађарски оријентисани и стога је на њих често вршен јачи притисак у погледу мађаризације, па тако и извесни покушаји депортације, мада су они сви били староседеоци и живели су ту и пре 1918. Такав је рецимо случај Русина Михајла Пирака из Руског Крстура, грчко-католичке вероисповести, којег су Мађари истерали из његовог родног места и послали чак у Украјину.¹³⁸ Нису били поштеђивани ни оптанти, који су имали мађарско држављанство. Углавном означени као непоуздани, јер су се претходно ионако били определили за Југославију, они су делили незавидну судбину колониста и добровољаца.

Из колоније Растина било је истерано 857 људи. 14.јуна 1941. овде је упало око шездесетак мађарских војника. Колонисти су добили пола сата времена да се спреме за полазак. Уз погрдне називе *четници*, *раци*, *магарци*, *псовање*, *вређање* и *кундачење*,

---

¹³⁸ АЈ, 110-611, инв.бр.14057.

потерали су их за Гаково, где се налазио сабирни центар. Одатле су коначно упућени за мађарске логоре Шарвар и Барч.¹³⁹

Колонију Горња Рогатица Мађари су иселили 19.маја 1941. Насеље је опколило око 200 жандара док су се мештани ужурбано паковали за полазак. Потрпани су у марвене вагоне и послати за Нови Сад, на аеродром. Већином су их пребацили у Шарвар, мада су једну групу покушали да пребаце у Хрватску, у Осијек. У Осијеку су их усташе закључале у марвеним вагонима и нису их пуштали одатле читавих осам дана, без хране и воде. Одатле су их коначно пребацили за Земун; ту им је српски црвени крст помогао у храни и медицинској нези. Немачке власти, међутим нису овим људима дозволиле да уђу у Србију, него су их послали назад. Ови људи углавном су завршили у Шарвару.¹⁴⁰

Колонија Алекса Шантић исељена је 14.јуна 1941. Око 120 војника је опколило колонију и наредило становништву да се окупи испред школске зграде. Ту се окупило читаво село, око 500 људи. Као стоку су их све потрпали у марвене вагоне и послали директно за Барч.¹⁴¹

Колонија Соколац, једна од најнапреднијих и највећих, у целокупности је исељена. Један део колониста је још током Априлског рата побегао из насеља а остатак од 1340 колониста су Мађари све протерали 9.маја 1941. Спровели су их на новосадски аеродром, а одатле највећи део у Србију. Мањи део је развучен по Шарвару, Срему, Далмацији и Херцеговини.

Колонија Томиславци је исељена 19. маја 1941. Становништво је добило наређење да се за свега пола сата припреми за полазак и понесе само онолико колико може понети у рукама. Потрпани су у вагоне и одведени у Нови Сад. Окупатори су покушавали у више наврата да их пребаце за Хрватску, али им у тој намери није успело. На крају су их све пребацили за логор Шарвар.

У барањском троуглу је број колонистичких насеља био знатно мањи него у Бачкој. Ипак, мађарске власти су и овде ревносно вршиле свој задатак. Барањске колоније су исељаване

---

¹³⁹ АЈ, 110-656, инв,бр, 1725.

¹⁴⁰ АЈ, 110-656, инв.бр. 1716.

¹⁴¹ АЈ, 110-656, инв.бр.1736.

у два наврата, током 1941. и 1942. године. Прво исељавање је пало у мају 1941. када је одатле 382 пребачено у шарварски логор. Годину дана касније, маја 1942, истерано је још око четири стотине колониста.¹⁴²

Стиче се један општи утисак да је депортација вршена врло френетично и ужурбано. Као да се желело са тим завршити у што краћем временском року. Чак и са становишта саме мађарске управе па и њихових немачких савезника депортирање досељеничког становништва било је илегално. 13. маја 1941 немачке власти су послале званичан протест Мађарима у којем су тражили хитну обуставу илегалног пребацивања депортованог становништва на немачку територију, углавном у Банат.¹⁴³ Немци су са зебњом гледали на сваки долазак избеглица у Недићеву Србију, па тако и на ове из Мађарске – бојали су се да би долазак тог живља пореметио односе у окупираној Србији и да би се то многобројно становништво, без имовине и сигурности лако приволело антифашистичким покретима у Србији. Мађари су, под притиском Немаца постепено престајали са овим екскурзијама на територије под немачком управом и почели да се преоријентишу на грађење већих концентрационих логора за протерано становништво, као што је то био Шарвар. Пропале су тако првобитне наде да ће се целокупно становништво моћи лако и брзо истерати у неколико потеза, мада су Мађари ипак, мора се признати, брзо и муњевито вршили овакве депортације колико год су могли, и тиме у кратком року успели да избаце велики број људи. Остатак су били приморани да држе у већим логорима у унутрашњости Мађарске, где су их изгладњивали и мучили. Приликом самог процеса депортације убијено је 401 лице.

Укупан број протераног живља није сасвим једноставно утврдити. Недићеве власти у Србији су број депортованог становништва са мађарске територије процењивале на око 56.000 људи.¹⁴⁴ Знатно доцнији подаци ту суму пак смањују на око 25.000 људи.¹⁴⁵ Несумњиво је само то да су у веома кратком временском року – за свега три месеца – мађарске власти успеле да депортују огроман број људи. Само је логор у Шарвару у

¹⁴² В. Ротбарт, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941-1945*, Нови Сад, 1988, 43-44.

¹⁴³ Зборник НОР XV-1, док.бр.38, 107.

¹⁴⁴ М. Борковић, *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941-1944*, I том, Београд 1979, 199.

¹⁴⁵ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 237.

једном тренутку имао око 12.000 затвореника.¹⁴⁶ Мађарске власти су имале далеко шире планове за депортацију не-мађарског становништва, па су тако чак и прављени планови да се из Бачке протера целокупно српско становништво од преко 150.000 људи.¹⁴⁷ За депортације оваквих размера није било могућности, па су се мађарске власти убрзо задовољиле стандардним методама, мада ће замисао о насилној редукацији српског живља ипак покушати да остваре током рација 1942.године. Следећа мера мађарског режима, поред аграрне реформе и додељивања бивших српских поседа домаћем мађарском становништву, било је насељавање мађарских колониста у Јужне крајеве, да би се и на тај начин трајно покушала променити етничка слика те регије у мађарску корист. Колонизационо питање је тако овде почело да улази у своју финалну фазу.

3.2. Насељавање мађарских колониста

Замисао о планској колонизацији мађарског живља у Јужне крајеве мађарски режим је спроводио паралелно са расељавањем Срба и осталих не-Мађара. Депортацијом српског становништва створена је извесна празнина у многим насељима. Бивше југословенске колоније лежале су празне, опустошене и опљачкане. Да би попунила ту празнину у корист мађарске народности, мађарска управа је одлучила да спроведе сопствену колонизациону политику. У ту сврху послужили су Секељи из Буковине.

Ове енклаве мађарске националне мањине у Румунији одликовале су се још у XIX веку својом удаљеношћу од мађарског етничког корпуса. Стога су већ тада прављени планови за њихово пребацивање у Јужне крајеве, у склопу опште идеје мађаризације тих области. Један део Секеља је заиста пребачен у околину Панчева крајем века. У Буковини је 1940. живело око 13.000 Секеља у око 3000 породица.¹⁴⁸ Румунско уступање северног дела Буковине Совјетском Савезу закомпликовало је живот Секеља. Изненада су се нашли суочени са недостатком обрадивог земљишта, а лоша жетва само је погоршала ствари. Поред тога, Румуни су, притиснути бечким арбитражама да предају Мађарској Ердељ, постали сумњичави према овој малој мађарској енклави у њиховој земљи, страхујући од новог отимања територије. Стога су били више него вољни да Секеље пребаце у

¹⁴⁶ АЈ, 110-656, инв.бр.1684.

¹⁴⁷ *Enikő A. Sajti, Hungarians in Vojvodina 1918-1947*, 239.

¹⁴⁸ Исто, 250.

Мађарску. Ово је одговарало и Мађарској, али и самим Секељима, који су се надали додели земље и бољим животним условима него што су их имали у домовини. Још 4. фебруара 1941. Румунија и Мађарска су потписале споразум о пресељењу Мађара из Буковине. Готово целокупна енклава је пресељена у року од неколико месеци. У Румунији је остало свега 19 породица.¹⁴⁹

Секељи су првобитно били смештени по импровизованим избегличким камповима у Мађарској. Тек од маја 1941. је отпочело њихово насељавање у Јужним крајевима, пошто су се за то стекли услови ужурбаним истеривањем српских колониста.

Прва група Секеља од 550 колониста је свечано дочекана у Новом Саду 10. маја 1941, уз даривања и свечани ручак. До 19. маја у Бачку је стигло 1328 породица, односно 5787 људи. До 18. јуна населило се 2921 породица, односно 13200 људи.¹⁵⁰ Секељи су насељавани у бивше југословенске колоније. У бившу колонију Алекса Шантић населило се 305 породица са 1330 људи; у Соколац 208 породица; у Степановићево 211 породица; У Сириг 169 породица; 114 породица у Карађорђево. Сва она имовина заостала иза расељених Срба, односно она коју нису разграбили мађарски цивили и војници, подељена је Секељима. Што се стања самих кућа тиче, ту је стање било различито. Или су биле у добром стању, или су биле трошне и опустошене. Многе су биле чак и полуизгореле, али су их свеједно и ту насељавали.¹⁵¹ Како је огроман број досељених Секеља био неписмен, а у међувремену су се појавиле и заразне болести као богиње, отварају се одмах школе и домови здравља. Све куће по колонијама су прекречиване у белу боју *као симбол новог живота*, а и зато што *њихове дречеће фасаде подсећају на српску окупацију и то се мора обавезно уклонити.*¹⁵²

Мађарске власти су чиниле све како би секељске колонисте прилагодиле новом животу и новим условима. Нарочито су тежили да подстакну заједнички живот мађарских староседелаца и колониста, који су се, историјски, географски и културно, међусобно разликовали као небо од земље. У пропагандистичком стилу организују се изложбе и културне манифестације посвећене Секељима како би се локално становништво упознало

¹⁴⁹ А. Касаи, *Мађари у Војводини*, 39.

¹⁵⁰ Исто, 40.

¹⁵¹ Исто, 40-41.

¹⁵² Исто, 41.

са својим новим комшијама. Може се без претеривања рећи да су ове мере изазвале супротан ефекат. Као што је раније на српско колонистичко становништво гледало са завишћу и нетрпељивошћу, тако је домаће мађарско становништво сада почело да гледа на Секреље. Њихов повлашћени положај, чињеница да су све добили на готово, изазива мржњу и завист. Географска удаљеност њихове бивше домовине одбија домаће становништво од Секреља. Они су за њих готово странци. Ствар иде толико далеко да их чак називају *мађарским добровољцима*, што значи да не праве разлику између њих и српских колониста-добровољаца. Редовно их омаловажавају називајући их циганима и Чангошима. Власти су свесне тога па се чак осећају позвано да издају читаву једну уредбу којом се изричито забрањује употреба израза Чанго (Csángó), који у мађарском језику има врло погрдну конотацију, а означава скитницу, просјака, вуцибатину. Ипак, ове мере нису много помогле. Све у свему, секељски колонисти нису имали превише среће у свом новом животу. Слаби земљорадници, ненавикнути на ново поднебље, омрзнути од сопствених сународника, њима ће убрзо бити суђено да трајно напусте територију за коју су веровали да ће им донети мирну и стабилну егзистенцију.

Секрељи су у још два наврата досељавани у Бачку – у октобру 1941. стигло је 829 Мађара из Молдавије, а током 1942. стигла је још 1631 особа. Укупно је насељено преко 15.000 Секреља у Бачкој на бившим југословенским колонијама.¹⁵³ Ова цифра, када се упореди са оноликом масом која је депортована са тих колонија, не изгледа сасвим задовољавајућа, мада је мађарско становништво ипак значајно увећано на штету српског. Поред Секреља, постојао је још један, премда знатно мањи, извор мађарских имиграната. Били су то Мађари настањени у ужој Србији, сада под немачком окупацијом. Највећи њихов део живео је у Београду, и то становништво је било углавном пролетерског карактера – надничари, помоћни радници и слично. Било је ту и студената Београдског универзитета. Мађарске власти су се прибојавале да би ова енклава постала подложна размађаривању и комунистичкој агитацији, па је стога донесена одлука да јој се омогући насељавање у Јужне крајеве. Нешто преко 3000 људи је пресељено одатле током лета 1941.¹⁵⁴ Мађарски колонисти су долазили и из Независне Државе Хрватске, тачније са простора Босне.

---

¹⁵³ Исто, 42.

¹⁵⁴ Исто, 44.

Током 1942. и 1943. досељен је приближан број Мађара као и из Србије – око 3000.¹⁵⁵ Мађарско становништво у Бачкој се тако колонизацијом увећало за преко 21.000 колониста. Чињено је све што се могло постићи у погледу мађаризације и смањивања утицаја и величине српске народности на овим просторима. Међутим, сва ова настојања била су кратког века, и зависила су директно од спољних фактора, односно од неуспеха сила Осовине на бојишту и мађарског учешћа у рату на страни Осовине.

Помпезно најављивана аграрна реформа није оправдала очекивања. То је, у основи, више била ревизија првобитне југословенске аграрне реформе него било шта друго. Иако је међу самим староседелачким мађарским становништвом постојао велики број интересената, беземљаша и надничара, они ни овога пута нису у потпуности задовољени. Добар део земљишног фонда припао је досељеним Секелјима и другим колонистима. Још једно разочарење дошло је у виду враћања велепоседа бившим власницима, који су им били одузети још 1918. Захуктавање рата праћено је све тежом економском ситуацијом, скупоћом и несташицом. Отуд је долазило све веће разочарење мађарског становништва у окупаторску власт. Након почетне еуфорије и ликовања, наступило је отрежњење.

3.3. Логори

Систем мађарских логора у почетку је био ограничен на већ поменуте, импровизоване сабирне центре на окупираној територији, где су се принудни исељеници могли држати док се не стекну услови да се они трајно пребаце ван мађарских граница. Врло брзо је, међутим, постало јасно да стање на терену превазилази капацитете тих логора. Нису у обзир више узимани само колонисти-добровољци (мада су чинили значајан број у тим логорима), већ и политички противници, анти-мађарски настројени елементи, припадници народноослободилачког покрета. Како је страх од непожељних елемената растао, тако су и проширивани и оснивани логори за њихову интернацију. Узме ли се у обзир такође да Мађарска након јесени 1941. није више била у могућности да са онаквом лакоћом депортује људе ван границе, постаје јасно зашто се морало приступити ужурбаној градњи логора.

---

¹⁵⁵ Исто.

Један од тих првих сабирних логора основан је на Палићу, у бившој артиљеријској касарни југословенске краљевске војске. Током 1941. овде је доведено преко 700 логораша, највећим делом добровољаца колониста. Логор је био ограђен бодљикавом жицом. Услови у палићком логору били су ужасни и нечовечни. Логораша су били редовно тучени, практично за сваку ситницу. Нису чак смели ни да говоре – мађарски војници би се окомили на њих ако би проговорили само једну реч.¹⁵⁶

Импровизовани логори на окупираној територији налазили су се и у Новом Саду (аеродром), Бачкој Тополи, Кули, Црвенки. Чак се и Бегеч на Дунаву где су колонисти проводили дане и ноћи чекајући на пребацивање тамошњом скелом може окарактерисати као један својеврстан логор својом величином и наменом. Ипак, ово су све били логори привременог карактера, са мање или више кратким задржавањима. Приступило се оснивању већих, сталних логора који су могли да приме знатан број интернираца. Таква су била три логора у ужој Мађарској – Шарвар, Барч и Нађкањижа.

Нађкањижа се налази у југозападној Мађарској. Овде је још пре почетка рата са Југославијом постојао један избеглички камп пољских војника који су након пораза од Немачке бежали у Мађарску. Централна зграда логора била је једна напуштена фабрика. Овде су се колонисти кратко задржавали, јер су готово сви који су се нашли у Нађкањижи убрзо пребачени у Шарвар.¹⁵⁷

Шарвар је несумњиво био највећи и најзлогласнији мађарски логор. Налазио се у истоменом граду са око 15.000 становника. И овде је првобитно постојао један сабирни логор за избегле Пољаке. Када су први југословенски заточеници транспортовани овде 1941, у логору се налазило свега неколико Пољака. У кругу логора је постојало неколико фабричких хала. Ове су хале биле прилично руниране, запуштене, па је кроз попуцана стакла прозора на тим халама често дувао хладан ветар. Ове хале биле су претрпане људима, а уз то и врло прљаве и нехигијенске. У једној хали боравило је и по неколико стотина људи. Временске прилике само су погоршавале живот логораша. Лети су се кували на пакленим врућинама у претрпаним зградама; зими су цвкотали од хладноће. Поред тога, и кровови су прокишњавали. Рачуна се да је највећи број логораша у

¹⁵⁶ АЈ, 110-656, инв.бр.1684.

¹⁵⁷ В. Ротбарт, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941-1945*, 42.

Шарвару одједном био 8000, а да је током рата кроз овај логор прошло све скупа око 12000 људи. Највећа попуњеност капацитета је у ствари достигнута релативно рано, још 1941, да би се број логораша одатле постепено смањивао током рата, што од умирања, што од пресељења у друге логоре или на присилан рад по Мађарској.¹⁵⁸

Услови у Шарвару, као уопште и свугде, били су веома тешки. Логораше су Мађари редовно злостављали, тукли, и псовали. Увреде као *четници*, *раци*, *цигани* биле су део свакодневнице. Било је ту и свакојаким других злостављања. У позну јесен 1942. у логор је стигла једна комисија за дезинфекцију. Логорашима је наређено да свуку потпуно голи и да по хладноћи пођу на купање у неку од барака у кругу комплекса. Уз увреде и смејање, терали су их да по хладноћи марширају у колони потпуно голи до тих барака. Мађарски војници и официри стајали су са стране и уживали у овом срамотном призору, смејући се и фотографишући. Нарочиту су им пажњу привлачиле логорашнице из колоне, жене и девојке; њих су успут издвајали из колоне и терали их да стоје потпуно наге на хладноћи позирајући за фотографисање. При том чину су их присиљавали да заузимају скардне и непристојне позе.¹⁵⁹

Исхрана у логору је била испод сваког нивоа, без икаквих хранљивих вредности. Добијали су бајат, плеснив хлеб, чорбе од иструлелог поврћа и некакву црну текућину сумњивог порекла коју су звали кафа.¹⁶⁰ Слаба исхрана, лоши хигијенски услови и још лошији смештај били су узрок болештина и умирања у логору. После рата је утврђен списак са именима од 750 умрлих логораша, мада се сумња да их је незванично било и више. Највише је људи умрло у зиму 1941/42, укључујући ту и велики број деце. Свеукупно је у току Другог светског рата у свим мађарским логорима преминуло око 1200 логораша.¹⁶¹ У логору је постојала једна импровизирана медицинска служба, коју су вршили пољски лекари, бивши припадници пољске армије који одлучили да остану у логору са интернираним Југословенима и колико-толико им пружају помоћ и негу. Али је управа логора често саботирала њихов рад, спречавајући их да логорашима пружају помоћ у храни, лековима и нези. Нарочито су ове саботаже биле упорне у току 1941, услед чега је

¹⁵⁸ Исто, 44-45.

¹⁵⁹ АЈ, 110-656, инв.бр. 1740.

¹⁶⁰ Исто. инв.бр. 1693.

¹⁶¹ В. Ротбарт, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941-1945*, 45.

и умро већи број људи. Касније се ситуација нешто поправила, па су се створили какви-такви услови за лекарску помоћ. Пољски лекари, др Армејски, др Божевски и др Волф су остали у лепоме сећању преживелих логораша. Др Армејски је у току рата успео да побегне из логора, придруживши се НОВЈ. Доцније је био лекар у 6. корпусу НОВЈ.¹⁶²

Логорашима је, колико год је могла, помагала и српска православна црква. Епископ бачки Иринеј Ћирић и еписком будимски Георгије Зубковић су се већ у јуну 1941. активирали око прикупљања материјалне помоћи за интернирце и логораше. Нарочито се ова помоћ односила на децу у логору, које је било много и која су била најподложнија тешким условима. Прикупљали су се храна, топла ћебад, играчке, слаткиши, и слично. Није све остало на томе. Користећи свој утицај, црквени великодостојници су успели некако да издејствују од мађарских власти допуст да се деца изводе из логора и шаљу на старање у српске породице на територији бачке епархије. Први транспорт из Шарвара за Бачку је кренуо априла 1942. Највише је деце смештено по српским грађанским породицама у Новом Саду, Суботици и Сомбору. У укупно 16 транспорта тако је спасено из Шарвара 2812 деце, 188 одојчади и 184 породиље.¹⁶³ Овом су акцијом такђе била обухваћена и деца словеначке народности, која су у Шарвар допремљена углавном из Прекмурја. 206 словеначке деце је послато да живи са српским породицама у Бачкој.¹⁶⁴

Из Шарвара су млађи и радно способни интернирци често упућивани на рад у околна насеља. Најчешће су радили као надничари, физички радници у самом граду Шарвару, али и као помоћна радна снага по околним селима. Били су прилично бедно плаћени – најчешће једва једну пенгу дневно,¹⁶⁵ али су услови ипак били нешто лакши и блажи.¹⁶⁶ На овај начин, углавном, Шарвар је постепено пражњен. 1943. у логору је боравило око 4000 људи; 1944 преостало је свега 1600 логораша.¹⁶⁷

Логор Шарвар по свом обиму заузима централно место у систему мађарских логора. Постојао је још један, мада мање значајан значајан логор – Барч. Место Барч се налази у

¹⁶² Исто.

¹⁶³ Гордана Петковић, *Акција спасавања деце српске и словеначке националности из логора Шарвар у Другом светском рату*, Словеника III (2017), 73-77.

¹⁶⁴ Исто, 77-78.

¹⁶⁵ Тадашња мађарска валута.

¹⁶⁶ АЈ, 110-656, инв.бр.1693.

¹⁶⁷ Исто, инв.бр.1706.

непосредној близини југословенско-мађарске границе, неких четрнаест километара даље од Вировитице. Тај је логор заправо био један стари млин на шест спратова који је имао само један улаз. Овај је логор требао бити само једна успутна станица за Шарвар. Ипак, овде је један број логораша провео око седам месеци. Храна је била слична као и у Шарвару. Свакодневно су логораша били терани на физички рад око млина – копали су канале и ровове, у чему су учествовале и жене. Спавали су на бетонским подовима јер нису ни кревете имали.¹⁶⁸ Из Барча су у једном наврату Мађари покушали да пребаце интернирце у Хрватску. Укрцали су их у марвене вагоне и послали преко Вировитице за Винковце. Но, усташке власти су овај воз вратиле назад. Знајући да се у вагонима налазе српски добровољци и колонисти, усташе су, при повратку овог транспорта, на успутним станицама покушавале да обију вагоне не би ли поклале ове несрећнике. Пошто су били лично одговорни за одређен број људи, мађарски војници су морали да одбијају усташе од вагона, претећи им и својим оружјем. На крају су их све живе вратили назад у Барч.¹⁶⁹

Мађарски логори су, иако се не могу по свом обиму или намени упоредити са немачким и усташким фабрикама смрти, ипак били складишта људске несреће своје врсте. У очајним условима, притиснути глађу, болештинама, физичком и психичком тортуром, а пре свега, одведени далеко од својих домова у непознате, туђе крајеве са мало наде да ће се икад вратити, логораша су претрпели једну страшну несрећу. Ова несрећа заузима једно посебно место у општем поретку зла и лудила оног времена.

---

¹⁶⁸ Инв.бр.1640,1652.

¹⁶⁹ В. Ротбарт, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941-1945*, 43.

4

КАПИТУЛАЦИЈА

4.1.Крај мађарске управе у Бачкој и Барањи

Осовина је губила рат. Осећајући све више неминовност немачког пораза, Хорти је посредним путем покушавао да се споразуме са савезницима и закључи некако сепаратни мир. Хитлер је, прозревши намере Мађара, реаговао муњевито и послао снаге Вермахта да окупирају Мађарску марта 1944 (операција *Маргарета*). Тиме је немачки стисак над Мађарском учвршћен а у земљи је завладала нека врста двовлашћа, немачког и мађарског.

У јесен 1944. Хорти је још једном покушао да издејствује сепаратни мир код савезника. Совјетска војска је већ била продрла у Мађарску и спуштала се великом брзином ка југу. Немци су и овога пута били неумољиви – упали су у Будимпешту и принудили Миклоша Хортија на абдикацију. Власт је преузео Салаши и његови *Стреласи крстови* над западним делом Мађарске који се, потпомогнут немачким трупа, још увек држао. У Бачкој и Барањи се, ипак, мађарска власт распадала под притиском Црвене Армије и снага НОВЈ.

Нови Сад је ослобођен 27.октобра 1944. Месец дана касније, 29.новембра, Батинском битком су окупаторске снаге истеране и из барањског троугла.

Тиме је стање у овим областима, након више од три године, из основа измењено. Одмах по уласку јединица НОВЈ, уведена је привремена војна управа, пре него што буду били уведени народноослободилачки одбори у свим местима као основне јединице власти. Разлог за увођење војне управе било је неповерење према несловенском становништву, мађарском, а нарочито немачком. Било је потребно истражити ратне злочине Немаца и Мађара и процесуирати их. У ту сврху је основана Анкетна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини. Она је водила записнике сведочанстава о злочинима, утврђивала спискове злочинаца, излазила на терен и вршила увиђајна ископавања на местима злочина у потрази за лешевима, и друго.

Став нових власти према мађарском и немачком становништву није био сасвим јединствен и целовит. Постојала су извесна двоумљења шта и како радити са њим. У први мах се мислило да се мађарско становништво просто протера са територије Војводине, но убрзо се одустало од тога. Основни разлог био је утицај Совјетског Савеза, односно жеље Совјета да Мађарску после рата укључе у заједницу братских социјалистичких држава. Разлог је такође било и учешће једног броја војвођанских Мађара на страни НОВЈ – пример батаљона *Шандор Петефи*. То су били они беземљашки, пролетерски слојеви Мађара који нису подлегли шовинистичкој хистерiji за време окупације. Одлука је пала да се само истраже и процесуирају и казне мађарски злочинци и колаборатори. Међу оптуженима нашли су се бројни високи функционери, официри, али и обични људи, домаћи немзетери и други колаборатори. Нарочито су темерински немзетери платили главом своје акције приликом окупације – у Темерину је 140 тамошњих Мађара осуђено на смрт стрељањем.¹⁷⁰ У Новом Саду је стрељано 250 мађарских колаборатора, од којих су многи били чланови странке Стреластих крстова.¹⁷¹ У Србобрану је стрељано 118 Мађара. Један део барањских Мађара је током ратних операцију новембру логорисан јер се сматрало да би ово становништво могло помоћи јединицама окупатора у борбама. Сви они Мађари за које се сумњало да су током окупације били наклоњени окупатору, потказивали

¹⁷⁰ А. Касаи, *Мађари у Војводини*, 171.

¹⁷¹ Исто.

људе, учествовали у хватању и убијању партизана, учествовали у злочинима – углавном су стрељани по кратком поступку. Сматра се да је на овај начин у целој Војводини убијено око 5000 Мађара.¹⁷²

Што се тиче колониста Секеља досељених за време рата, они су свакако и неумитно морали да буду исељени. Један део Секеља је, на вести о приближавању Црвене Армије, покушао на своју руку да се евакуише из Бачке. Али су их зауставиле југословенске јединице и вратиле назад. Након завршетка ратних операција, издата је наредба да сви Секељи, у року од шест сати, морају напустити територију Бачке и са собом понесу најнужније ствари с којима су дошли у ове крајеве. Исељено је готово целокупно секељско становништво које је ступило на тло Бачке – остало је свега четрдесетак породица, и то само оне које су уско сарађивале са народноослободилачким покретом и учествовале у партизанским јединицама.¹⁷³

Немачко становништво је готово у потпуности логорисано, а њихова имовина стављена под контролу нових власти. Око 140.000 Немаца је послато у око 40 логора, а један део Немаца се већ повукао ка северу заједно са немачким трупима. Током 1944. и 1945. целокупно немачко становништво Војводине ће трајно напустити своје домове. За разлику од односа ка мађарском становништву, за који је, углавном, важило правило појединачне кривице, немачко становништво је од стране нових власти било неумитно означено колективном кривицом. За домаће мађарско становништво се сматрало да се у њему може развијати антифашистичко осећање. Оно је изгубило свој доминантан правно-политички положај на овим територијама, и било је застрашено страхом од одмазде и пребацивања на колективну кривицу. Имајући пред собом јасан пример немачке мањине, али и пример својих колаборационистичких и анти-југословенски настројених сународника, мађарско становништво је прећутно прихватило нове власти. Мађари су се надали и да ће учествовати у подели земље током будуће аграрне реформе нових власти, будући да нису учествовали у аграрној реформи краљевине Југославије а аграрна реформа мађарских власти је била само делимична и није задовољила ни најопштије потребе. Мада је један део Мађара заиста добио земљу реформом нових власти, далеко трајнија тековина нове

---

¹⁷² Исто, 178.

¹⁷³ Исто, 175-176.

аграрне реформе били су нови колонистички подухвати на тлу Војводине, поново из пасивних и ратом страдалих крајева.. Ова колонизација је била знатно масовнија и већа од оне претходне – око 225.000 људи населило је тло Војводине.¹⁷⁴ Тиме је у Војводини значајно учвршћен словенски карактер њеног становништва. С друге стране, Мађари су у духу националне равноправности нових власти прихваћени као равноправни грађани.

Остаје за крај нешто да се каже о судбини оног колонистичког становништва које је депортовано за време мађарске окупације. Након рата, многи бивши колонисти и добровољци су покушавали да се поврате на своје некадашње поседе и колоније. Овај процес, међутим, био је веома отежан, а често чак и потпуно немогућ. На својим поседима колонисти који су се повратили затицали су углавном пустош, опљачкане и спаљене куће. Ево свега неколико примера о настојањима повратка. У Степановићеву је од некадашње цифре од око 3000 колониста после завршетка ратних операција остало да живи свега њих 1600. У Вајску се вратило свега 197 колониста, од некадашње популације од 410 људи. Са Растином је још жалоснија сума – од 1200 некадашњих колониста вратило се свега десетак. У Бођане се од 140 бивших колониста вратило свега педесетак. У колонију Алекса Шантић се вратило свега 147 од негдашњих 550 људи.¹⁷⁵ Често су од пресудног утицаја за повратак били ставови нови власти, које нису биле посебно вољне да људима насељених од стране бивших *буржоаских* власти, враћају земљу. Поготово је то важило за оне за које се мислило да су пре рата припадали четничким организацијама. Један део бивших колониста остао је да живи у ужој Србији где је доспео за време окупације. Неки су отишли и у емиграцију, расувши се по Канади, Америци и Аустралији. Разуме се да су многи у међувремену и изгубили животе. Таква је, углавном, била њихова судбина.

---

¹⁷⁴ Исто, 197.

¹⁷⁵ АЈ, 110-661, инв.бр. 13952.

ЗАКЉУЧАК

Бачка и Барања су у периоду од 1918. до 1945. били попришта великих миграционих кретања, једног, готово непрекидног, померања становништва које се ту досељавало у потрази за земљом, или исељавало притиснуто ратним недаћама и планским депортацијама. Српско, мађарско и немачко становништво нашло се укљештено између међусобно сукобљених држава и идеологија у изузетно турбулентним временима. Потреба сваке етничке групе понаособ да за себе обезбеди егзистенцију и економски просперитет изазивала је поделе, несугласице и сукобљавања са осталим групама. У ту сврху се јављају злочини, депортације, одузимања имовине као кључни појмови у овим сучељавањима.

Аграрна реформа краљевине Југославије, мада је имала извесне успехе, ипак није дала очекиване резултате. Досељено становништво наилазило је на мржњу и завист бројне мађарске и немачке етничке групације, наслеђених из аустроугарске монархије, а како не-словенско становништво није добијало земљу, већ му је често и експроприсана, ту су се

уско преплитали националистички са економским мотивима. Успон фашизма и слом Југославије пружили су могућност овим групацијама да се агресивно обрачунају са не само досељеничким, већ и староседелачким српским становништвом, не би ли се том агресијом обезбедио етнички примат. Такође, окупаторска управа за то време покушава да изведе сопствену аграрну реформу и сопствену колонизациону политику као ревизију аграрне реформе и колонизационе политике бивших југословенских власти. Ратне операције у Другом светском рату учиниле су крај овим плановима. Нове југословенске власти поништиле су све што је окупаторска управа за кратко време постигла и почеле да спроводе сопствене мере које су углавном биле у складу са њиховим идеолошким, револуционарно-социјалистичким опредељењем. Оне хапшењем, стрељањима и депортацијом делују против свакога за кога сумњају да је на овај или онај начин подржавао окупаторски режим или био део њега. Нове власти ускоро започињу и сопствене пројекте аграрне реформе и колонизације, како би на том простору економском и популационом политиком учврстиле своју власти и идеологију. Била је то уједно и последња фаза колонистичко-досељеничког питања на овом простору.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

1. CP-AJ-96; Србија, Архив Југославије, Београд, фонд 96. *Установе аграрне реформе краљевине Југославије.*
2. CP-AJ-110; Србија, Архив Југославије, Београд, фонд 110. *Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.*
3. *Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, од. 1, бр. 1 (12. јануар 1919)-год. 26, бр. 67 (септембар 1944), У Београду : издање и штампа Државне штампарије, 1919-1944.
4. *Magyar korona orszagainak, 1910.* Magyar Statisztikai Közlemenyek, evi, Nepszamlalasa, Budapest, 1912.

Објављени извори

5. *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том XV, књига 1.* Војноиздавачки институт -Војноиздавачка организација Зрињи, Београд - Будимпешта 1986.
6. *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944. VII група масовних злочина : депортација .* прир. Драго Његован. Нови Сад : Прометеј : Мало историјско друштво, 2014 (Нови Сад : Алфа-граф)

Литература

7. Ротбарт, Владислав, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941-1945*, Нови Сад: Дневник; Институт за историју Војводине; Београд: Институт за савремену историју, 1988 (Нови Сад; Будућност)
8. Касаш, Александар, *Мађари у Војводини 1941-1946*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, 1996 (Нови Сад: Футура публикације)
9. Sajti, Enikő A., *Hungarians in the Voivodina : 1918-1947*, Boulder : Social Science Monographs ; Highland Lakes : Atlantic Research and Publications ; New York : Distributed by Columbia University Press, 2003.
10. Рокаи, Петер, Ђере, Золтан, Пал, Тибор, Касаш, Александар, *Историја Мађара*, Београд : Clio, 2002
11. Лекић, Богдан, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941*. Београд : Удружење ратних добровољаца 1912-1918, њихових потомака и поштовалаца : Службени лист СРЈ, 2002 (Краљево : Слово)
12. Гаћеша, Никола Л., *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој: 1918-1941*, Нови Сад : Матица српска, Одељење за друштвене науке, 1968 (Нови Сад : Будућност)
13. Михалцић, Стеван, *Барања: од најстаријих времена до данас*. Нови Сад : Штампарија Дунавске бановине, 1937.
14. Rüdiger, Hermann, *Die Donauschwaben in der südslawischen Batschka : mit einer Bildtafel in Bierfarbendruck und einer Übersichtskarte / von Bergmann Rüdiger*. Stuttgart : Ausland und Heimat Verlags - Aktiengesellschaft, 1931.
15. Unji, Bernardin, *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Subotica : Bunjevačka matica : Birografika, 2001 (Subotica : Birografika)
16. Гаћеша, Никола Л., *Земљишни власнички односи у Војводини уочи Другог светског рата*, Нови Сад : Матица српска, 2007 (Нови Сад : Прометеј)
17. Јакшић, Иван, *Из пописа становништва Угарске : почетком XVIII века*, Нови Сад : Војвођански музеј, 1974 (Нови Сад : Матица српска)
18. Erić, Milivoje, *Agrarna reforma u Jugoslaviji : 1918-1941*, Sarajevo : "Veselin Masleša", 1958 (Trebinje : Kultura)
19. Јовановић, Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада : (1838-1858)*, Београд : Напредак, 1925 (Београд : Просвета)

20. Мицић, Милан, *Српско добровољачко питање у Великом рату : (1914-1918)*, Ново Милошево : Банатски културни центар ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2014 (Београд : Штампарија РТС)
21. Mirnić, Josip, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad : Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1974 (Novi Sad : Prosveta)
22. Borković, Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji : Kvislinška uprava : 1941 - 1944. Knj. 1, (1941 - 1942)*, Beograd : Sloboda, 1979 (Beograd : Prosveta)

23. Ђере, Золтан, *Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910*, Истраживања, 15, Нови Сад 2004, 105-125.
24. Гавриловић, Славко, *Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед : (1690-1706)*, Зборник Матице српске за историју; 53/1996, 7-38.
25. Stevović, Nenad, *Rata - crnogorska kolonija u Vojvodini*, Matica crnogorska, ljetno 2013, 131-188.
26. Petković, Gordana, *Akcija spasavanja dece srpske i slovenačke nacionalnosti iz logora Šarvar u Drugom svetskom ratu*, Slovenika, br.3 (2017), 73-86.
27. Šimončić-Bobetko, Zdenka, *Kolonizacija u Hrvatskoj 1919-1941.godine*, Povijesni prilozi, zbornik radova, god. 9, br.9 (1990), 87-164.
28. Бјељац, Жељко, Дробњаковић, Марија, Радовановић, Милан, *Миграције становништва Војводине уочи и почетком Другог светског рата, Срби и рат у Југославији 1941. године : тематски зборник радова*, Београд : Институт за новију историју Србије: Музеј жртава геноцида : Институт за славистику Руске академије наука, 2014, 103-118.